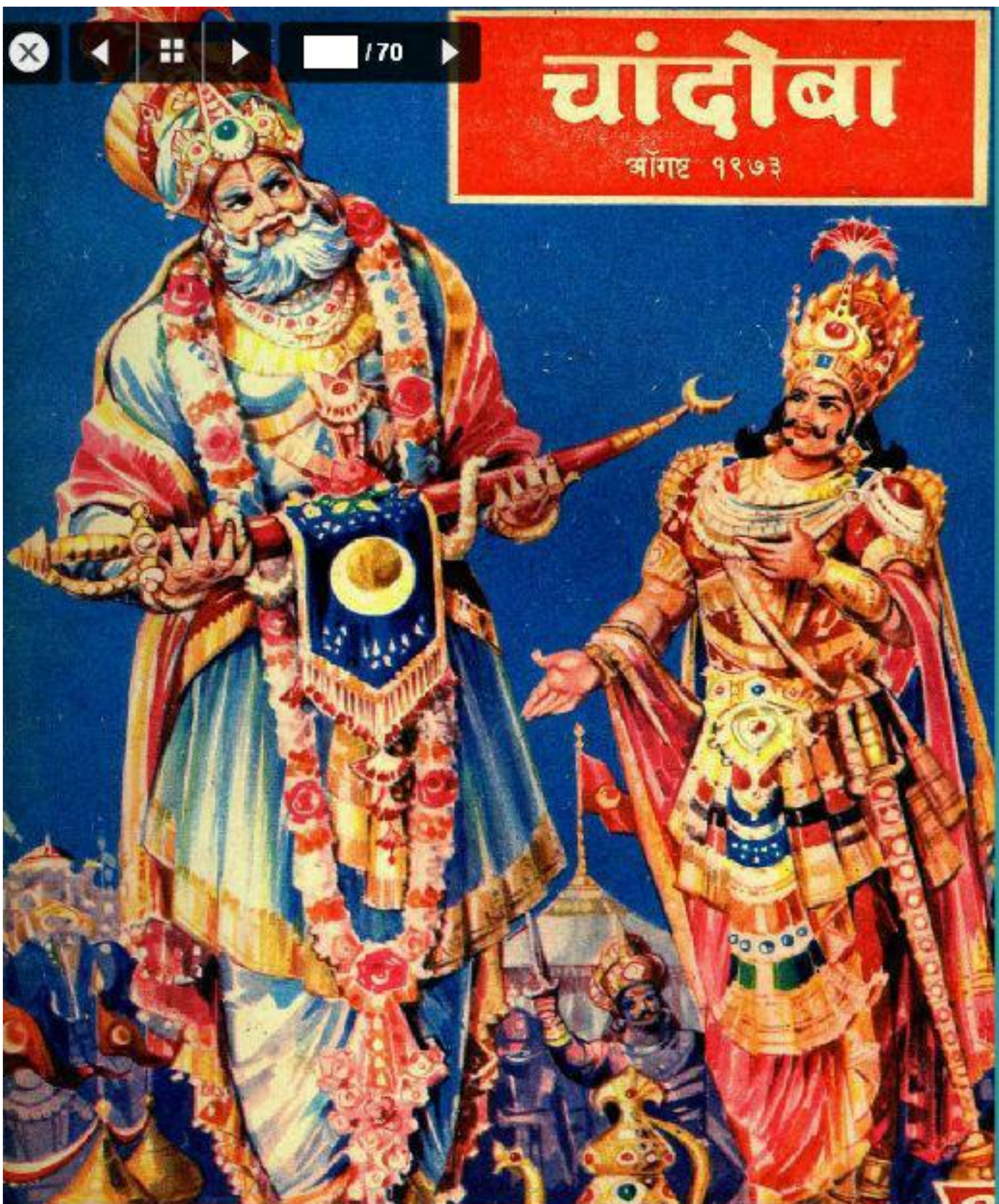

चांदोबा
ऑगस्ट १९७३

अमरवाणी

उदये सविता रक्तः,
रक्त श्चास्तमये तथा;
संपत्तौ च विपत्तौ च,
महता मेकरूपता ॥ १ ॥

[सूय उदयसमयीं जसा तांबडा लाल असतो, तसाच तो अस्तसमयीं तांबडा लाल असतो. थोर पुरुष संपत्ति असो की विपत्ति, दोन्ही स्थितीत सारखेच असतात.]

यथा चित्तम् तथा वाचः,
यथा वाचः तथा क्रियाः,
चित्ते वाचि क्रियायाम् च,
महता मेकरूपता ॥ २ ॥

[जे मनात असते तेच वाणीत असते; वाणीत असते तेच करणीतही असते. थोरपुरुष मनसा वाचा कर्मणा एक रूप असतात.]

मन स्येकम्, वच स्येकम्
कर्मण्येकम् महात्मनाम्;
वच स्यन्यत्, मनस्यन्यत्
कर्मण्यन्यत्, दुरात्मनाम् ॥ ३ ॥

[थोर पुरुष मनसा वाचा कर्मणा एक रूप असतात. या उलट दुर्जनांचे मन, वचन आणि कर्म निरनिराळे असते.]

थोर पुरुष

विलक्षण न्याय

एका गावी सोन्या आणि सोनुबाई नावाचे नवराबायको रहात असत. सोन्याजवळ पुष्कळ पैसे होते, परंतु तो स्वभावाने फार चिक्कू होता. त्याची दर महिन्याची प्राप्ती शेकडो रुपयांची होती. तरी दोघां नवराबायकोचा महिन्याभराचा खर्च तो साठ रुपयांहून जास्त होऊं देत नसे उरलेले पैसे तो तिजोरीत ठेवून देई आणि किल्ली कनवठीला अडकवून ठेवी. सोनुबाईने नवऱ्याला घर खर्चासाठी चार पैसे जास्त द्यायला सांगितले. परंतु सोन्याचे आपले ते खरे! सोनुबाई नवऱ्याला मनातल्या मनात खूप शिव्या देई.

एकदां सोन्याला परगांवी जावे लागले. त्याने जातांना बायकोच्या हातावर एक अर्धा रुपया ठेवला आणि म्हणाला–"हा अर्धा रुपया, तुला या वेळच्या जेवणासाठी!" सोनुबाईने तो अर्धा रुपया दोनदां तीनदां फिरवून पाहिला आणि म्हणाली–"आणि रात्रीच्या जेवणाला? कर्म माझे! देवानेच तुमच्या गळ्यात मला बांधली आहे...!"

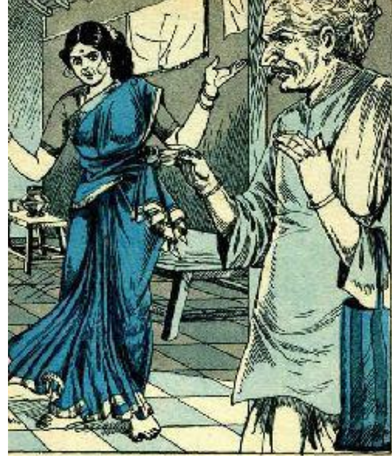
"काळोख पडायच्या आत परत येणार आहे. रात्रीच्या जेवणासाठी तेव्हां देईन!" सोन्या म्हणाला.

"तिजोरीत पैसा कुजत राहीला तरी माझ्या नशिबी हेच! हातात फुटकी कवडी-सुद्धां रहात नाही. ज्यांनी तुम्हांला हुडकून तुमच्या हाती माझ्या गळ्यात मंगळसूत्र बांधविले. आतां मी त्यांनाच विचारते!" असे म्हणत सोनुबाई पदराला डोळे पुसू लागली.

बायको म्हणाली तिकडे दुर्लक्ष करून सोन्या घाईघाईने घराबाहेर पडला.

सोन्या निघून गेल्यावर सोनुबाईने स्वतः-च्या नशिबाला शिव्या दिल्या. अर्ध्या रुपयाला मिळाले ते तांदूळ व पीठ वगैरे

श्री का. न. केसकर

आणून सैंपाक करून जेवली व पत्रावळ बाहेर नेऊन टाकली. परत फिरू लागली नेमका त्या वेळी तिचा बाप आला.

बापाने घरात पाऊल टाकल्याबरोबर विचारले–"काय सोने! कसं काय बरं आहे ना?" सोनुबाई रागातच होती. बापाने विचारलेल्या प्रश्नाने तिच्या अंगाचा भडकाच उडाला. म्हणाली–"मला नरकात आणून टाकलीत तर, माझे बरं नसेल तर वाईट का असणार? तुमचा जांवई माझ्या हातावर फुटकी कवडी कधी ठेवील तर शपथ! तिजोरीवर नागोबासारखी सतत नजर असते. अवेळी कोणी पैपाहुणा आला तर त्याला जेवायला काय वाढायचे?

म्हाताऱ्याला काय बोलावे, सुचेना. म्हणाला–"मला जेवायचे नाही. मी फक्त तुला भेटून जायला आलो होतो." आणि अधिक बोलल्याशिवाय निघून गेला.

ऐन उन्हात वडिलांना उपाशी जाऊ द्यावे लागले, याचे कारण नवरा आहे या विचाराने सोनुबाईला नवऱ्याचा फार राग आला. नवऱ्याशी भांडून आपला हक्क पटवून द्यायचे तिने ठरविले.

काळोख पडल्यावर सोन्या घरी आला आणि कनवटीची किल्ली काढीत म्हणाला–"मी जेवून आलो आहे. तुझी खळगी भरायला अर्धा रुपया देऊ का?"

सोनुबाईने मागेपुढे पाहिले नाही आणि सोन्याच्या हातातली किल्ली हिसकावून घेत म्हणाली–"आतां यापुढे ही माझ्याजवळच राहील. वाटेल तेवढा मी खर्च करणार. तुमचे सासरे आले होते, परंतु त्यांना काय वाढणार मी? म्हणून भर उन्हांत उपाशी परत पाठवावे लागले. लोकांना ही गोष्ट कळली तर काय म्हणतील?"

सोन्या बायकोचे ते वागणे पाहून संतापला. म्हणाला–"पैसे खर्च करणे म्हणजे मोठे काम झाले होय? कोणी मिळवणारा असल्यावर मी सुद्धां खर्च करू शकेन. माझी किल्ली परत कर."

तितक्याच करड्या स्वरात म्हणाली.

"कां देणार नाहीस? माझे पैसे खर्च करणारी तू कोण?" असे म्हणत सोन्या बायकोच्या हातातली किल्ली हिसकावून घ्यायला पुढे झाला.

"मी तुझी बायको आहे. तुझे पैसे खर्च करण्याचा अधिकार मला आहे. पैसे खर्चायला नसले तर पैसे हवे तरी कशाला?" असे म्हणत सोनुबाई किल्ली घेऊन धावत बाहेर रस्त्यावर येऊन उभी राहली.

बाहेर गल्लीत आल्यावर समोरच्या घरात राहणाऱ्या सावकाराने विचारले–"काय, कसला ओरडा तुमचा हा?"

सोनुबाईने घडलेले सर्व वृत्त थोडक्यात सांगितले आणि म्हणाली–"तुम्हींच सांगा हो काका! मला आवडो किंवा नाही, सांगाल तशी वागायला मी तयार आहे."

"तुमचे नवराबायकोचे भांडण आणि मी भांडण सोडवणार?" असे म्हणत सावकार घरात निघून गेला आणि आतून दार लावून घेतले.

चार घरे पलीकडे पाटलांची बायको उभी राहून उत्सुकतेने काय बोलणे चालले आहे ऐकत होती. तिने हांक मारून विचारले–"काय हो, काय भानगड आहे?" सोनुबाईने जवळ जाऊन सावकाराला

सांगितले तेच सांगितले आणि पाटलिणीला सल्ला विचारला.

पाटलिणीने शांतपणे सर्व ऐकून घेतले आणि म्हणाली–"बाई ग बाई! तुम्हां नवराबायकोचे भांडण आणि मध्ये मी कशाला? नाही वेळ!" असे सांगून घाईघाईने घरात निघून गेली.

आणखी चार घरे टाकून पुढे गेल्यावर त्यांचे भांडण ऐकत एक वृद्ध गृहस्थ उभा होता. त्यांनी त्याला सर्ववृत्त सांगून कोणाचे म्हणणे बरोबर आहे विचारले. तो म्हणाला–"मी निवाडा सांगणार? नवराबायकोच्या भांडणाचा निवाडा करणे त्या परमेश्वराला तरी जमेल की नाही शंकाच!" असे सांगून

आकाशाकडे पहात त्या वृद्ध गृहस्थाने नमस्कार केला आणि गप्प बसून राहीला.

"ठीक, चला तर देवालाच विचारू या!" असे म्हणत सोनुबाई नवऱ्याला ओढीत गल्लीच्या टोकाला देऊळ होते तिकडे घेऊन गेली. देवळात पुजारी नव्हता. परंतु गर्भगृहात नंदादीप तेवत होता आणि मूर्तीवर छान प्रकाश पडला होता.

सोनुबाई नवऱ्याला हात धरून ओढत सरळ गर्भगृहात गेली आणि म्हणाली– "देवा! आता तूच सांग, नवऱ्याने मिळविलेल्या पैशातले काही पैसे बायकोने खर्च केले तर त्यात काही चूक आहे का? तूच न्यांय निवाडा कर. हा माझा नवरा मला एक फुटकी कवडीसुद्धां खर्च करू देत नाही." पण तो दगडाचा देव उत्तर काय देणार?

"देवा! बायको झाली म्हणून माझे पैसे खर्च करायला तिला अधिकार काय? मी तिला पोटभर खायला घालतोच की. तिच्या हातात किती पैसे दिले तरी उरतील तर तुझी शपथ!" सोन्या म्हणाला.

कळल्यावर म्हणाला– "तुम्ही प्रथम हे सांगा, गर्भगृहात तुम्ही पाऊल कसे ठेवलेत? पहिल्याने बाहेर व्हा कसे! देऊळ बंद करायची वेळ झाली आहे. तुमचा न्यायनिवाडा करायला देवाला थोडा शांतपणे विचार तरी करू द्याल की नाही?" असे सांगून त्याने दोघांना देवळाबाहेर काढले.

त्यांना हवा असलेला न्याय देवाकडून मिळाला नाही, म्हणून नवराबायको रस्त्यावर येऊन पुन्हां भांडू लागली. चार लोक जमा झाले आणि म्हणाले– "तुम्ही आपल्या घरात जा आणि पोटभर भांडा, रस्त्यावर हा काय गोंधळ? जगाला नसता त्रास!" असे सांगून दोघांना घरी पाठवून दिले.

घरात पाऊल टाकताच दोघे नवरा बायको परस्परांकडे "अरे बाप रे, हे काय झाले?" या अर्थी पहात उभे राहले. तिजोरी रिकामी उघडी पडली होती. सर्व दागदागिने आणि पैसे आंत काहीच नव्हते.

प्रारब्ध

एका गावी अमरसिंह नांवाचा शेतकरी रहात असे. त्याला एक मुलगी झाली, परंतु ती आंधळी होती. दोघां नवराबायकोने आपल्या फुटक्या नशिबाला दोष दिला. त्यांनी त्या मुलीचे नाव मल्लिका ठेवले.

मल्लिकेला बारावे वर्ष लागले, त्या सुमारास अमरसिंहाला आणखी सहा मुले झाली. संसाराचा भार दिवसेदिवस वाढत गेला आणि अमरसिंहाला संसार नकोसा वाटू लागला. मल्लिका मोठी होती तिला कामाला लावावे तर ती आंधळी होती, काय काम करणार?

एके दिवशी अमरसिंह बायकोला म्हणाला–

"या आंधळ्या मुलीला वाढवून उद्यां तिचे लग्न करून द्यायचे म्हटले तर तिच्याशी लग्न कोण करणार? तिला कोठे तरी पोचवून यावे म्हणतो. तिच्या भाग्यात असेल ते होईल. कोणी दया करून तिला घेऊन गेला तर तिचा उद्धार आणि तिच्या बरोबर आपला पण होईल."

दुसऱ्या दिवशी अमरसिंह मल्लिकेला घेऊन निघाला. वाटभर त्याला त्याचे मन खात होते, 'हे देवाला रुचेल का?'

संध्याकाळी दोघे एका गावी येऊन पोचली. गांव एका ओढ्याच्या काठी होते. त्या ओढ्यात फक्त पावसाळ्यात पाणी वहात असे. अमरसिंह मल्लिकेला हात धरून घेऊन गेला. दोघे एका जागी बसले. अमरसिंहाने खायला म्हणून बरोबर जे काही आणले होते ते काढून मुलीला प्रथम खायला दिले आणि मग स्वतः खायला बसला. बाजूला एका खड्ड्यात स्वच्छ पाणी होते ते पिऊन घेऊन मुलीला पण पाणी प्यायला दिले.

श्री गो. ग. दांडेकर

रात्रभर दोघे त्या ओढ्याच्या वाळूतच झोपले. गार वारा होता. दोघांना छान झोप लागली. उजाडल्यावर अमरसिंहाने उठून एकदां मुलीकडे पाहिले. मुलीला सोडून जाताना त्याचा जीव कळवळला. तरी मन घट्ट करून तिला तसाच झोपवून आपल्या गावाच्या दिशेने निघाला.

काही वेळाने मल्लिकेची झोप मोडली. ती उठून बसली आणि "बाबा!" म्हणून कहा मारू लागली. तिचे बाबा तिला एकटीला असे सोडून निघून जातील याची तिला कल्पनादेखील नव्हती. तिने दोन तीनदां 'बाबा' 'बाबा' म्हणून हांक मारली. परंतु काही उत्तर मिळाले नाही, तेव्हां काही तरी खायला घेऊन यायला गेले असतील असा विचार करून ती गप्प बसून राहली.

ती निश्चितपणे वाळूत बसून परकरात खडे गोळा करू लागली आणि सागरगोट्यासारखे खेळू लागली. त्या ओढ्यावरून लोक येत जात होते, परंतु कोणी [illegible] तिला काही [illegible] नाही [illegible] पाहिले नाही.

मुलीला सोडून निघून गेल्यावर अमरसिंहाच्या मनात कालवाकालव होऊ लागली. त्याचे पाऊल पुढे पडेनासे झाले. "बिचारी काय करीत असेल कोणास ठाऊक? कोणी तिला उचलून किंवा बोलावून तर नेले नसेल? बिचारीला काय माहीत, मी तिला टाकून आलो आहे! मला आणखी सहा पोटे भरावयाचीच आहेत, हे एकटे पोट मला ओझे कां वाटावे?"

अमरसिंह जागच्या जागी असा विचार करीत उभा राहिला आणि नंतर झपाझप पावले टाकीत मागे फिरला. मल्लिकेला सागरगोटे खेळत असलेली पाहून चकित झाला. तिच्या सागरगोट्यापैकी एक दगडाचा खडा नसून हिरा होता.

त्याची छाती उचंबळून आली. "बाळ मल्लिके!" असे म्हणत त्याने तिला उचलून पोटाशी घट्ट आवळून धरले. त्याच्या डोळ्यांतून प्रेमाश्रू घळघळां गळू लागले.

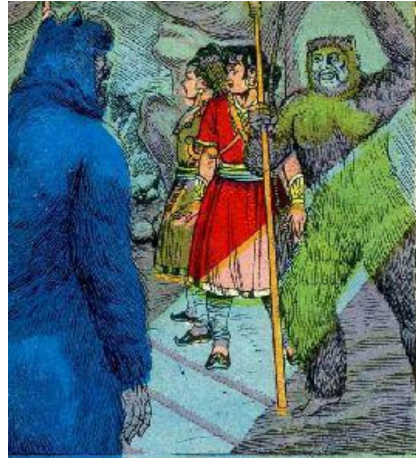
यक्ष पर्वत

[१३]

[समरबाहूला आणि त्याच्या अनुयायाला अस्वल जातीचे लोक गुहेत धरून घेऊन गेले. खड्गवर्मा आणि जीवदत्त धुराचे लोट पाहून त्याच्या अनुरोधाने जात तीच अस्वल जातीच्या लोकांची गुहा असली पाहिजे असे समजून गुहेत शिरले. तेथून त्यांना गुरु भल्लूकाचे शिष्य धरून लांडग्यांच्या खडकाकडे घेऊन निघाले. पुढे–]

गुहेतल्या गुप्त व काळोख्या वाटेने अस्वल जातीचे लोक खड्गवर्मा आणि जीवदत्त यांना काही अंतर घेऊन गेल्यावर एका जागी थांबले. अस्वल जातीचा नोकर पुढे जात म्हणाला–"काय रे दादा! आपले हे दोघे कैदी लांडग्यांचा खडक म्हणजे गमतीची जागा असावी असे समजून आनंदाने बेफिकीरपणे चालत आहेत. आपण परवां धरून घेऊन आलो होतो ते दोघे लांडग्यांचे ओरडणे ऐकल्याबरोबर थरथर कांपू लागले होते. यांना मुंगी चावल्यासारखे सुद्धां दिसत नाही. लांडग्यांचा खडक म्हणजे किती भयंकर जागा आहे, यांना कळेल असे सांगू या का?"

ते ऐकून अस्वल जातीचा दुसरा मनुष्य थोडासा रागावल्यासारखा म्हणाला–"येथे फुकट वेळ न घालवितां त्यांना तेथेच प्रत्यक्ष दाखवू या!"

"तसे नव्हे रे! ती भयंकर जागा त्यांना प्रथम दाखविली तर त्यांच्या अंगाचा थरकांपच उडेल. नंतर त्यांना त्या खडकावर चढवू या." असे म्हणत पहिल्या अस्वल जातीच्या माणसाने काळोखात हात वर करून गुहेच्या छताला चाचपून पाहिले आणि कडीसारखे काहीतरी धरून जोराने ओढले. त्या पाठोपाठ लहानशा खिडकीच्या दारासारखे दार उघडले आणि गुहेत चांदण्याचा उजेड पडला.

त्या उजेडात खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांनी गुहेत त्यांना दूरवर जितके पाहतां आले तितके पाहून घेतले. उंच आणि मोठे विशाल भुयार होते ते. त्यात यायला [illegible] ज्या बाजूला होत्या.

"खड्गवर्मा! ही लहानशी गुहा किंवा भुयार नाही दिसत. यात या अस्वल जातीच्या लोकांनी बाहेरल्या जगाला न दाखवता कित्येक दिवस राहण्यासारखी सर्व खाद्यसामग्री पण जमा करून ठेवलेली दिसते आहे. एक गावच आहे हे पृथ्वीच्या पोटात." जीवदत्त म्हणाला.

जीवदत्त म्हणाला ते ऐकून अस्वल जातीचा एक नोकर म्हणाला–"काय पण तू खूप ओळखलेस! या भुयारात राहण्यासाठी खोल्या व मोठमोठी दालनेच नव्हे, तर खाद्य व शस्त्र सामुग्री सांठवून ठेवलेली कोठरें सुद्धां आहेत. तुम्ही दोघे कसेतरी वाचलात आणि एका आठवड्यानंतर लांडग्यांच्या खडकापासून परत आलात तर गुरु भल्लूकाच्या सेवेत तुमचे पुढील आयुष्य आनंदात नक्कीच जाईल.

"आम्हीसुद्धां तोच विचार करतो आहों." म्हणत जीवदत्त हंसत पुढे म्हणाला–"कोठे आहे तो लांडग्यांचा खडक? ती भयंकर जागा आम्हांला पाहू दे तरी!"

अस्वल जातीचा एक मनुष्य दार उघडले होते त्यातून बाहेर आला. खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांनी तेथे एका दगडावर उभे राहून बाहेर पाहिले. चांदणे पडले होते. [illegible] नाच्या मध्यभागी तो दहापंधरा फूट उंचीचा खडक होता. त्यावर दोघेजण भाले घेऊन त्यांच्यावर मैदानातून खडकावर चढण्याच्या प्रयत्नात असलेल्या लांडग्यांना दूर पळविण्याची खटपट करीत होते. एकंदरीत दृश्य भयंकरच होते. भुकेले लांडगे त्यांना फाडून खाण्यासाठी मोठमोठ्याने ओरडत खडकावर चढण्यासाठी धडपडत होते.

"त्या दोघांच्या पेहरावरून त्यांच्यापैकी एक समरबाहूच असावासा वाटतो आणि दुसरा त्याचा अनुयायी असावा." जीवदत्त म्हणाला.

"समरबाहू की कोण 'बाहू' आणि त्याचा तो अनुयायी चारपांच तासात दमून जाणार आणि त्या लांडग्यांना खूप मेजवानी मिळणार. तुम्हांला त्याच खडकावर जायचे आहे आणि तुमचीपण तीच गत होणार आहे. परंतु वृकेश्वरी देवीच्या कृपेने तुम्ही वांचलांत तर गुरु भल्लूकाच्या सेवेत..."

त्या अस्वल जातीच्या माणसाचे बोलणे पुरे होण्यापूर्वीच जीवदत्त त्याला म्हणाला–"पुरे कर तुझ्या गुरु भल्लूकाचे कंटाळवाणे स्तोत्र गान! आम्ही त्या खडकापर्यंत गेले पाहिजे, एवढेच ना? आम्ही जातो. तुम्ही आल्या वाटेने गुपचुप परत जा कसे!"

"एवढे धाडस आहे तुमच्या मध्ये? येथून त्या खडकापर्यंत पोंचायचे म्हणजे या दाराबाहेर पडल्यानंतर सुमारे दहा फूट

उंच जागेवरून खाली उडी मारावी लागेल. नंतर आपला बचाव करीत लांडग्यांना बाजूला सारून त्या खडकावर चढावे लागेल. दरम्यान ते तुम्हांला चिरून फाडून खातात की सोडतात, पहा!" अस्वल जातीचा एक नोकर म्हणाला.

"बरे तर तेथे आम्हांला तुम्ही कसे काय पोचविणार?" खड्गवर्माने विचारले.

"तेथपर्यंत जायला आणखी एक भुयारा-तली वाट आहे. त्या वाटेने गेल्यास खडकाच्या आतल्या बाजूने खडकावर पोचायला एक दगडीं दार आहे. आम्ही त्या वाटेने खडकावर पोंचवणार आहो." अस्वल जातीचा नोकर म्हणाला.

दोघे खडकावर पोंचण्यापूर्वीच समरबाहू व त्याचा साथी लांडग्यांचा आहार होतात की काय अशी जीवदत्तला भीती वाटू लागली होती. तसे झाले तर भुयारात शिरून येथपर्यंत येण्याची खटपट फुकटच जाणार, असे त्याला वाटू लागले.

अस्वल जातीच्या दोघां नोकरांनी ते दार बंद केले आणि पुन्हा भुयारातल्याच एका वाटेने खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना काही अंतर चालत घेऊन गेले. नंतर एक लहानसा दगडी जिना चढून ते थोडे वर गेले आणि त्यांनी हात वर करून एका दगडी दाराला बसविलेली लोखंडी मूठ धरून जोराने दार सरकविले. दार सरकताच उभा असलेला समरबाहू व त्याचा साथी दोघे खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांना दिसले.

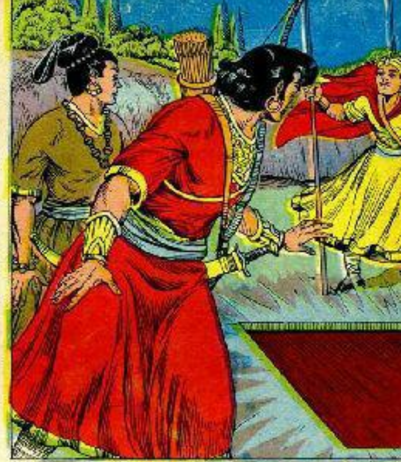
दगड सरकण्याचा आवाज ऐकूनच दोघे दचकून तिकडे पाहू लागले. समरबाहू ओरडला–"अरे चंदू! दगडाच्या पोटातून लांडगे बाहेर येत आहेत रे!"

परंतु खड्गवर्मा आणि जीवदत्त बाहेर येतांच म्हणाले–"आम्ही लांडगे नाही, तुमच्याच पैकी आहों. भिऊ नकोस समर-बाहू! आम्ही तुझे मित्र आहो!"

वधीचे आश्चर्य वाटले. तो काही बोलणार होता, परंतु त्याच्या तोंडावाटे शब्दच फुटत नव्हता. त्याच वेळी दोघां अस्वल जातीच्या नोकरांनी दगडाचे दार बंद केले. दार बंद करताना ते एवढेच म्हणाले– "म्हणजे तुम्ही मित्रच आहां वाटते? बरं तरमग लांडग्यांना चांगली पोटभर मेजवानी मिळणार!"

खड्गवर्माने ऐकून रागारागाने मागे वळून पाहिले. तेवढ्यात ते दार मोठा 'खण्ण' असा आवाज करीत बंद झाले. जीवदत्त समरबाहूच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याला धीर देत म्हणाला–"मित्रा! घाबरू नकोस, बरं का. स्वर्णाचारीच्या तोंडी सर्व गोष्टी आम्हांला कळल्या आहेत. तो तुमचा जुना मित्र आहे, नाही का? आपण सर्व या लांडग्यांच्या खडकावरून सुखरूप स्वस्थानी पोहचू. मी सांगतो आहे त्यावर विश्वास ठेव."

"आपण जिवंत या जागेवरून परत स्वस्थानी जाऊन पोहचू म्हणतोस! ते कसे काय हो? या खडकाच्या पोटात भुयाराचे जे दार आहे ते त्या दुष्टांनी बंद करून टाकले आहे. खडकावरून उतरून पलीकडे जाणे अशक्य, हे भुकेले लांडगे 'आ'वासून फाडून खायला उभे आहेत." समरबाहू म्हणाला.

"ते लांडगे आणि आपणां सर्वांना बंदी करून खाद्य म्हणून लांडग्यासमोर फेंकणारे ते अस्वल जातीचे क्रूर लोक सर्व आपल्याला जायला वाट देतील. आपण भुयारात प्रवेश करून चारी बाजूला किल्ल्यासारखी भिंत असलेल्या खड्ड्याच्या मध्यभागी खडकावर पोंचलो आहों. वर चंद्र आकाशात मोकळे-पणे हिंडतो आहे. म्हणजे ते दुष्ट अस्वल जातीचे लोक राहतात त्या भुयाराला या जागेकडे यायलाजायला एक दोन दरवाजे नक्कीच असले पाहिजेत." जीवदत्त म्हणाला.

"तुम्ही म्हणतां ते बरोबर आहे. परंतु आपणांला या लांडग्यांची आणि गुरु भल्लूकाच्या नोकरांची नजर चुकवून कसे

काय पळून जाता येईल?" समरबाहूने शंका केली.

जीवदत्त त्याला काही उत्तर देणार एवढ्यात भुकेने कासावीस झालेला एक लांडगा खडकाच्या सांधीचा आधार मिळ-तांच खडकावर चढून येत असलेला दिसला. खड्गवर्माने थोडे वाकून चटदिशी तलवारीचा एक वार त्याच्यावर केला आणि त्याचा गळा धरून त्याने त्याला खडकावर आदळले.

"खड्गवर्मा! छान, किती वेळेवर बेट्याला ठार केलेस!" म्हणत जीवदत्त त्याचे कौतुक करीत म्हणाला–"या मेलेल्या लांडग्याची सुद्धा आपल्याला गरज आहे.

खाणे केव्हां घालतात, तुला माहीत आहे का?"

"त्या दुष्ट लोकांना आपसात बोलतांना मी ऐकले आहे. ते या क्रूर जनावरांसमोर सूर्योदयाच्या आणि सूर्यास्ताच्या सुमारास कोणतीतरी जनावरे मारून आणून टाक-तात. परंतु त्यांना तेवढे कष्ट करण्याची गरज राहणार नाही, कदाचित. त्या आधी आपणच त्यांचा आहार होऊ." समरबाहू घाबऱ्या घाबऱ्या म्हणाला.

"खड्गवर्मा, आपण पहिल्याने भुयाराचे एक दार पाहिले, त्या दारातून या लांडग्यांना ते लोक खाणे टाकीत असावेतसे मला वाटते." जीवदत्त म्हणाला.

खड्गवर्माला दूर जमिनीपासून दहाबारा फूट उंचीवर भिंतीला एक दार दिसले. ते दाखवीत तो म्हणाला–"लांडग्यांना खाणे घालायला तेच एक दार असावेसे वाटते! काही उपाय सुचतो आहे का?"

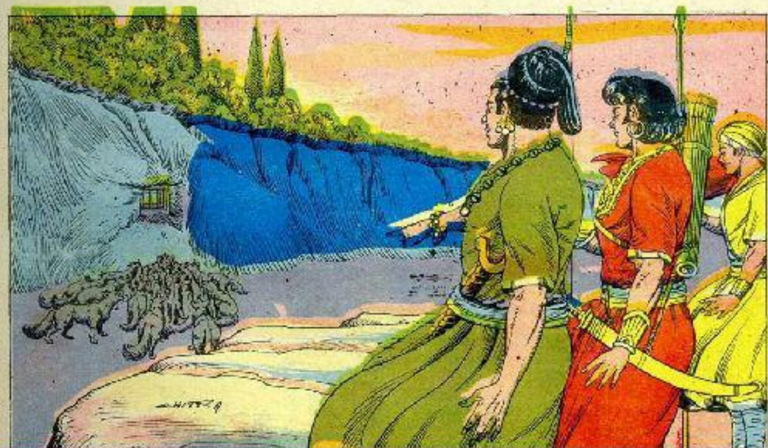
"लांडग्यांच्या खडकावरून आपले कैदी कोणत्याही परिस्थितीत जिवंत पळून जाणे शक्य नाही असे समजून गुरु भल्लूकाने आपणां सर्वांना आपापली हत्यारे बरोबर घेऊन चलायला सांगितले. आतां तीच चूक त्याचा आणि त्याच्या नोकरांचा काळ होणार आहे." जीवदत्त म्हणाला.

म्हणून एकाने जागे राहून पहारा द्यावा व इतरांनी पाळीपाळीने झोपावे, असे ठरले आणि तिथे खडकावरच आडवे झाले.

सूर्योदयाची वेळ होतांच सर्व लांडगे खडकाच्या चारी बाजूंनी आपापली जागा सोडून ओरडत भुयाराचे जे दार खड्ग-वर्माने दाखविले होते तिकडे पळू लागले. त्यांच्या ओरडण्यानेच सर्वांच्या झोपा मोड-ल्या. जीवदत्त खड्गवर्माला दाराकडे बोट दाखवून म्हणाला–"आपला अंदाज खरा ठरला! अस्वल जातीचे लोक ते दार उघडून लांडग्यांसमोर त्यांचे खाणे टाका-यला त्या दारासमोर येणार. तर तू आपले धनुष्य घेऊन त्यावर बाण ठेवून त्या दाराच्या दिशेने नेम धरून तयार रहा."

जीवदत्तने सांगितल्याप्रमाणे खड्गवर्मा नेम धरून बसला. समरबाहू मात्र घाबरून म्हणाला–"अहो! आपण त्यांच्या पैकी एका दोघांना मारले तरी काय होणार? बाकी लोक चिडून जाऊन क्रूरपणे आपल्या अंगाची खांडेखांडे करून टाकतील त्याचा काही विचार?"

समरबाहू म्हणाला ते ऐकून हसत जीवदत्त म्हणाला–"समरबाहू! त्या दुष्टांनी क्रूरपणाने आपल्याला ठार करण्यासाठीच नाही का या लांडग्यांच्या खडकावर चढ-विले? ते आपल्या अंगाचे लचके तोडून

आपल्याला खातील, त्याहून जास्त भयंकर मरण असे काय असणार?"

जीवदत्तचे बोलणे संपण्यापूर्वीच भुयाराचे ते दार "किर्र-र-" असा आवाज करीत उघडले गेले. दोघां अस्वल जातीच्या नोकरांनी मांसाचे मोठमोठे लोथ भरलेले एक मोठे टोपले वर उचलले आणि वांकून खाली फेकू लागले. त्याच वेळी जीवदत्तने खूण केल्याबरोबर खड्गवर्माने बाण सोडला आणि तो "सु-ई-ई..." असा आवाज करीत नोकराच्या छातीला लागला. तो अखेरची किंकाळी फोडून जमिनीवर कोसळला. त्याच्या पाठोपाठ दुसरा मनुष्य मांसाच्या टोपल्यासह भुयाराच्या वाटेत "मेलो!" असे ओरडत आदळला.

त्या आवाजाने सर्व गुहा हादरली. वृकेश्वरी देवीच्या पुजेत ध्यानमग्न बसलेल्या गुरु भल्लूकाची समाधी भंग झाली. तो तावातावाने उभा राहून म्हणाला–"हा काय गोंधळ आहे! लांडग्यांच्या खडका-जवळून हा काय आरडाओरडा ऐकू येतो [illegible] कैद्यांना ते खात आहेत?" त्याने तो प्रश्न तितक्यात तिकडून धावत पळत आलेल्या आपल्या एका शिष्याला विचारला.

तो शिष्य म्हणाला–"गुरु भल्लूक! मोठ्या संकटात सांपडलो आहों! खडका-वरच्या एका कैद्याने आपल्या साथीदाराला बाण मारून ठार केले आहे. त्याच्याजवळ आणखी पुष्कळ बाण आहेत. आतां काय करायचे?"

गुरु भल्लूकाचा चेहरा रागाने लाल झाला. डोळे जणुंकाही आग पाखडू लागले. नाकपुड्या टरटरून फुगून आल्या. म्हणाला–"वृकेश्वरी! तुझ्या या प्रिय भक्ताच्या असामान्य शक्तिसामर्थ्यासमोर त्या पामर मानवांचा किती वेळ टिकाव लागणार? मी त्या चौघांचा बळी या पंचशूलाने घेतो आणि तुझ्या चरणी अर्पण करतो." असे म्हणत तो भुयाराच्या वाटेने निघाला.

(क्रमशः)

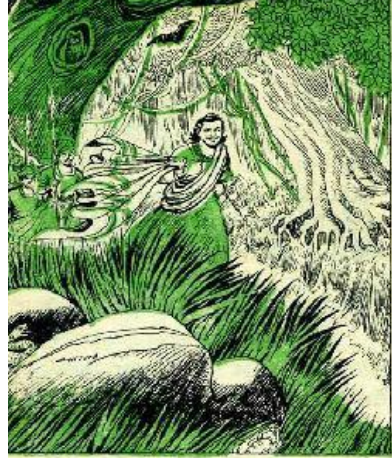

प्रजेची राजभक्ति

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन तो स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, मी तुझ्या प्रयत्नांचे कौतुक करतो. परंतु कधी कधी जे काम प्रयत्न करून ही पूर्ण होत नाही, नशिबाने त्या कामात यश मिळते. उदाहरण म्हणून मी कैकेय देशाचा राजा उपाहारवर्मा याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

प्राचीनकाळी कैकेय राज्याच्या गादीवर उपाहारवर्मा नांवाचा एक महापराक्रमी राजा राज्य करीत होता. त्याच्याजवळ फार मोठे सैन्य होते. त्याचा खजिना नेहमी भरलेला असे. म्हणून कोणत्याही शेजारी राजाची वांकडी नजर त्याच्या राज्यावर कधी वळली नाही. परंतु म्हणूनच उपहार-

वेताळाच्या गोष्टी

वर्मांला थोडा गर्व होऊ लागला आणि तो थोडा बेफिकीरसुद्धां होऊ लागला.

एकदां कैकेय देशाच्या दक्षिणेकडील काही बंडखोर लोकांनी बंड केले. ती बातमी कळल्यावर उपहारवर्माने बंड-खोरांचा विमोड करण्याचा कडकपणाने प्रयत्न केला नाही; कडक शिक्षा केली जाईल फक्त दवंडी पिटविली.

त्यानंतर राजाला त्याच्या हेरांकडून बंडखोर मोठे सैन्य घेऊन राजधानीवर चालून येत असल्याची बातमी कळली. तरीदेखील त्याला आपल्या सैन्याच्या बळा-वर इतका विश्वास होता की बंडखोरांची खोड मोडता येईल असे त्याला वाटत होते.

[illegible] त्याच्या सैन्याला पळवून लावले. त्याचे अनेक सैनिक बंडरखोरांच्या हाती कैद झाले आणि त्यांनी राजधानी काबीज केली.

उपाहारवर्माची घमेंड जिरली. त्याला पूर्वी कधी पराभव न झाल्याचा गर्व होता. त्याला उरलेल्या सैन्यानिशी राजवाड्यातून पळून जावे लागले. बंडखोरांच्या सरदाराने राजवाड्यात प्रवेश करून कैकेय देशाचा नवा राजा म्हणून राज्याभिषेक करवून घेतला.

शत्रू विजयोत्सव साजरा करीत असतां राजा उपाहारवर्मा चंद्रभागा नदी पार करून मद्र देशात गेला आणि तेथील राजाच्या आश्रयाला राहू लागला.

मद्रराजाने उपाहारवर्माला सहानुभूती दर्शवून आश्रय दिला आणि म्हणाला– "महाराज, जयपराजय हे नशिबावर अवलं-बून असतात. मी आपणांस सर्व प्रकारे मदत करीन. आपण माझे सैन्य घेऊन जाऊन बंडखोरांचा विमोड करावा आणि आपले राज्य परत मिळवावे."

आपल्या मित्र राजाचा सल्ला ऐकून उपाहारवर्माचा आत्मविश्वास वाढला. या खेपेस नक्कीच आपण यशस्वी होऊ असे त्याला वाटले. नंतर तो मद्र देशाचे सैन्य [illegible] झाली. चंद्रभागा नदीच्या काठी दोन्ही सैन्यांचे युद्ध झाले आणि मद्र देशाच्या सैन्याचा पराभव झाला. उपाहारवर्माचा घोडा ठार झाला आणि मोठ्या कष्टाने स्वतःचा जीव वाचवून तो रानावनात पळून गेला.

आता राजा एकटा पडला. सैन्य नाही, शिपाई किंवा नोकरचाकर कोणी नाही. आतां स्वतःचे पोट कसे भरते याचीच काळजी राजाला पडली. अनेक प्रकारच्या हाल-अपेष्टा सहन करीत तो हिंडत फिरत ब्रह्मावर्त राज्यात पोंचला. ब्रह्मावर्त एक छोटे खानी राज्य होते. कैकेय राज्याच्या तुलनेस तर ते फारच लहान होते. तरी उपहारवर्मा त्या राज्याचा राजा ब्रह्मदत्त याच्या आश्रयास गेला. तो आपली खरी ओळख दिल्याशिवाय राजाला म्हणाला–"महाराज! मी मोठ-मोठ्या सैन्याचे सेनापतित्व केलेले आहे. आपण मला आपल्या सैन्याचा सेनापती नेमावे."

ब्रह्मदत्त राजाने जास्त हो ना केल्या-शिवाय उपाहारवर्माला आपला सेनापती नेमले. एकदा सिंधु देशाचे सैन्य विजय यात्रा करीत ब्रह्मावर्त राज्यातून जाऊ लागले. सैन्याने लुटालूट करून प्रजेला मारहाण करायला सुरवात केली. तेव्हां

ब्रह्मदत्तने उपहारवर्माला सांगून प्रजेच्या मदतीने सिंधु देशाच्या सैन्याची खोड मोडण्याचे ठरविले. प्रथम उपाहारवर्माला आश्चर्य वाटले. कारण सिंधु देशाच्या सैन्यासमोर ब्रह्मावर्त राज्याचे सैन्य फार लहान होते. त्याला वाटत होते की या प्रयत्नात आपल्याला अपयश मिळणार आणि कदाचित हे राज्य देखील सोडून आपल्याला जावे लागणार.

परंतु ब्रह्मदत्त राजा प्रजावत्सल होता. त्याची प्रजा राज्य रक्षणासाठी स्वखुशीने प्राणाहुती देण्यास तयार होती. प्रजेच्या मदतीने ब्रह्मावर्तच्या छोटेखानी सैन्याने सिंधु देशाच्या अफाट सैन्याचे हालहाल

करून त्याला पळवून लावले. गनिमी हल्ला करून ब्रह्मावर्तचे सैन्य त्याच्या अफाट सैन्याची दाणादाण उडवू शकेल असे सिंधु देशाच्या राजाला स्वप्नातदेखील वाटले नव्हते. ब्रह्मावर्तच्या सैन्याने सिंधु देशाच्या तंबू आणि राहुट्या जाळल्या, रसद लुटली आणि पळून जाणाऱ्या सिंधु देशीय सैनिकांची कत्तल केली. शेवटी सिंधु देशाचा राजा आपली विजय यात्रा तेथेच संपवून स्वदेशी परतला.

विजयी होऊन ब्रह्मदत्त राजधानीत परत येत असतां उपाहारवर्माने राजाला विचारले—"महाराज! हे अशक्य शक्य कसे झाले? मी आपली खरी ओळख देतो. मी

[illegible] आलो होतो. बंडखोरांच्या नायकाने माझी गादी बळकावली आहे!"

तेव्हां ब्रह्मदत्त म्हणाला—"महाराज! युद्धात जय मिळतो तो सैन्याच्या लहान मोठ्या संख्येवर अवलंबून नसतो. प्रजेच्या व सैन्याच्या मनात विजय मिळविण्याचा उत्साह किती आहे त्यावर युद्धात यश किंवा अपयश अवलंबून असते."

त्यानंतर कैकय राजाला दुसऱ्या राजाच्या पदरी नोकरी करण्यात कमीपणा वाटू लागला. आपले राज्य परत मिळविण्याचा उत्साहसुद्धा त्याच्या मनात वाढला. त्याने नाव बदलून आणि वेष पालटून आपल्याच राज्यात राहण्याचे मनाशी ठरविले. तसा विचार करून तो स्वदेशी निघाला. त्याने चंद्रभागा नदी पार करून आपल्या राज्याच्या सीमेवर पाऊल टाकताच त्याला काही सैनिकांनी घेरले आणि विचारले—"तू कोण आहेस?"

"तुम्हांला माझ्या परिचयाची गरज काय? तुम्हांला त्यात काही फायदा आहे का?" राजाने विचारले.

"होय! आमच्या राजा परकीयांनाने धरून आणण्यासाठी आम्हांला राज्याच्या सरहद्दीवर नेमले आहे." सैनिकांचा प्रमुख म्हणाला.

"तुमच्या राजाला परकीयांची इतकी [illegible]

"आतांच्या राजाला दैववशात हे राज्य सहजी मिळाले. आमच्या प्रजावत्सल राजाला जिंकून या राजाने त्याचे सिंहासन बळकाविले आहे. आमचा खरा राजा वेष पालटून येऊन आपले राज्य परत मिळविण्याची खटपट करील अशी भीती त्याला वाटते आहे." सैनिक म्हणाला.

उपाहारवर्मा ते उत्तर ऐकून चकित झाला. राज्य बळकावून इतके दिवस झाले तरी बंडखोर राजाला आपली भीती वाटावी हे कसे काय हे उपहारवर्माला कळेना. थोडे साहस करण्याचे ठरवून तो त्या सैनिकांना म्हणाला—"बरं तर ऐका! मीच उपाहारवर्मा, तुमचा खरा राजा आहे. माझ्याजवळ एवढे मोठे सैन्य होते तरी बंडखोर राजा भ्याला नाही आणि आतांच तो कां भितो आहे, हे मला कळत नाही."

उपाहारवर्माच्या तोंडी ते ऐकून सैनिक त्याचे पाय धरून म्हणाले—"महाराज! चुकीची माफी असावी! आम्ही आमच्याच मालकाला कैद करणार होतो. आपण येथून लवकर पळून जावे, आपल्या जिवाला या राज्यात धोका आहे!"

"मी जिवंत राहून मेल्यासारखा परदेशात फिरत राहण्यापेक्षां स्वदेशी मरण

आले तरी बरे, असा विचार करून आलो आहे. मी शूरासारखा मरायला तयार होऊनच आलो आहे." उपाहारवर्मा म्हणाला.

ते ऐकून सैनिक परस्परांशी काही बोलून आपल्या राजाला म्हणाले—"महाराज! आमच्यापैकी एकाचा गणवेष आपण धारण करून आमच्या घरी चलावे." त्याप्रमाणे उपाहारवर्मा आपल्या राजधानीत गेला. राजा परत आल्याची गोष्ट सैनिकांना आणि प्रजेला कळली. आपल्या राजाच्या रक्षणार्थ वाटेल तो त्याग करण्यास प्रजा व सैन्य तयार झाले. राजाच्या सल्ल्याने बंडखोर राजाचा कांटा काढायचे ठरले.

बंडखोर राजाच्या खास महालात शिरून त्याच्या खास नोकरांनीच त्याचा वध केला. बंडखोर राजाच्या अनुयायांना पुढारी किंवा नायक नव्हता. सर्व बंडखोरांना कैद करून तुरुंगात टाकण्यात आले आणि दुसऱ्याच दिवशी उपाहारवर्मा पुन्हां आपल्या गादीवर बसला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा! बंडखोर राजा उपाहारवर्माचा पराभव करून देखील त्याला कां भीत होता? सर्व तऱ्हेचे यत्न करून ही उपाहारवर्माला अपयशच मिळाले होते, परंतु शेवटी फार कमी खटपट करून ही त्याला पूर्ण यश कसे काय मिळाले? या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला–" उपाहारवर्मा युद्धात हारला तरी त्याच्यावर प्रजेचे अपार प्रेम होते व सैन्याचा त्याच्यावर [illegible] होता. बंडखोर राजाने प्रजेवर व [illegible] उपाहारवर्माच्या स्वामिभक्त सैन्य प्रमुखांवर अत्याचार केले असणार. ते काही असो, प्रजेचे प्रेम उपाहारवर्मावर आहे, हे बंडखोर राजाला चांगले कळले होते. म्हणून तो त्याला भीत होता. पूर्वी स्वामिभक्त सैन्य आणि प्रजा यांचा आपल्याच घमेंडीत चातुर्याने उपयोग न करू शकल्यामुळे उपाहारवर्माला दोन्ही वेळा अपयश मिळाले परंतु प्रजेचे प्रेम आपल्यावर आहे व सैन्य आपल्या बाजूला आहे हे कळल्यावर उपाहारवर्माचा उत्साह वाढला आणि त्याला यश मिळाले. त्याला यश मिळण्याची मुख्य कारणे म्हणजे प्रजेचे प्रेम आणि सैन्याचा उत्साह ही होत. ब्रह्मदत्त राजाकडून उपाहारवर्माला या गोष्टींची जाणीव झाली होती."

राजाचे मौन अशा प्रकारे भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाच्या फांदीला लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

सोमदेवाचे दैव

राजकुमार सोमदेव समुद्रपार प्रवासास जात असतां त्याचे गलबत एका खडकावर आदळले आणि तुकडे तुकडे होऊन पाण्यात बुडाले. सुदैवाने सोमदेवला एक जाडजूड ओणकेवजा फळी हाताला लागली आणि त्यावर चढून त्याने स्वतःचा जीव वांचविला. परंतु गलबतातला दुसरा कोणीही वांचला नाही. सर्वांना जलसमाधी मिळाली.

सोमदेव त्या फळीवर पडून लाटेबरोबर वहात एका बेटाच्या किनाऱ्याला लागला. त्याला लाटांनी किनाऱ्यावर फेंकले तेव्हां, तो बेशुद्धावस्थेतच होता.

सूर्यकिरणे त्याच्या अंगावर पडली. तेव्हां त्याची ऊब मिळाल्यावर तो शुद्धीवर आला. आपण जमिनीवर येऊन पडलो आहो व जवळच एक टेकडी आहे, एवढे त्याला अर्ध बेशुद्धावस्थेत कळले तो थोडा प्रयत्न करून उठून उभा राहला आणि मोठ्या कष्टाने टेकडी चढून गेला. टेकडीच्या उतरणीवर त्याला बटाट्याची लागवड दूरवर झालेली दिसली जिकडे पहावे तिकडे हिरवळ होती. त्याच्या मनाला बरे वाटले. परंतु तो इतका दमला होता की त्याला चक्कर आल्यासारखे झाले आणि तो बटाट्यांच्या शेतात घेरी येऊन पडला. शुद्धीवर आल्यावर तो एका सुंदर खोलीत बिछान्यावर पडला असल्याचा त्याला भास झाला. समोर त्याला एक क्रूर कुरूप मनुष्य त्याच्याकडे पाहून स्मित करीत असलेला दिसला. त्या माणसाच्या हातात एक भाला होता.

"मी कोठे आहे?" सोमदेवने अर्ध बेशुद्धावस्थेतच विचारले.

"आलूपूरचा राजा पाटूंगा याच्या राजवाड्यात आहेस!" तो विचित्र मनुष्य म्हणाला.

श्री ए. सी. सी. सरकार, जादुगार

सोमदेवाने उठून बसण्याचा प्रयत्न केला. परंतु हातपाय बांधले असल्याचे त्याला कळले. "मला असे बांधून कां ठेवले आहे?" त्याने विचारले.

"पाटुंगा महाराजांच्या आज्ञेने. तू आमच्या देशांत आमच्या महाराजांच्या अनुज्ञेशिवाय प्रवेश केलास म्हणून तुला प्राणदंडाची शिक्षा दिली जाणार आहे." तो क्रूर दिसणारा मनुष्य म्हणाला.

आपल्या दुर्दैवाला दोष देत सोमदेवाने सुस्कारा सोडला. कोठे तो मणि द्वीपाच्या राजकन्येशी विवाह करण्याच्या उत्साहाने गलबतात बसून समुद्रपार निघाला होता आणि कोठे एकाएकी त्याच्या सर्व लहान-

होऊन रानटी लोकांच्या हाती त्याला प्राण दंडाची शिक्षा मिळणार होती. त्याला काही सुचेना. तो अगदी दमून-भागून गेला होता. म्हणून त्याला झोप लागली.

थोडया वेळाने एक नोकर येऊन, त्याला ज्या दोरखंडाने खाटेला बांधून ठेवले होतें तो दोरखंड सोडू लागला. तेव्हां साहजीकच सोमदेवाची झोप मोडली. तेथूनच त्याला उचलून तो नोकर तुरुंगाच्या कोठडीत घेऊन आला.

"मला येथे कशाला आणले आहे?" सोमदेवाने त्या नोकराला विचारले.

"आजपर्यंत तू आजारी होतास, आतां कैदी आहेस." नोकर म्हणाला आणि कोठडीला कुलूप लावून निघून गेला. कोठडीत पडल्या पडल्या सोमदेव आपल्या नशिबाला दोष देऊ लागला.

थोडया वेळाने त्याला कोठडीच्या भिंती-वर पलीकडून हात मारून कोणीतरी बोलावीत आहे असा त्याला भास झाला. म्हणून त्याने भिंतीवर हाताने एकदांच हात मारून थाप दिली. त्याचे उत्तर म्हणून पलीकडून दोनदां थाप आली.

सोमदेवाला जिवाची आशा वाटू लागली. त्याने भिंतीला कोठे भोक आहे का लक्षपूर्वक

हाताने चाचपून पाहिले, पण एकही भोक नव्हते. सोमदेवाने नेहमी कनवटीला एक चाकू खोचलेला ठेवीत असे. त्या चाकूने भिंतीच्या विटांपैकी एक वीट पोखरून काढली आणि आश्चर्य म्हणजे त्या भोकांतून पलीकडे एक अत्यंत रूपवती तरुण स्त्री त्याला दिसली. तिचे कपडे व केस अस्त-व्यस्त होते. पण तिच्या रंगारूपावरून ती कोणीतरी राजकन्या असावीसे त्याला वाटले.

"कोण तू?" सोमदेवाने विचारले.

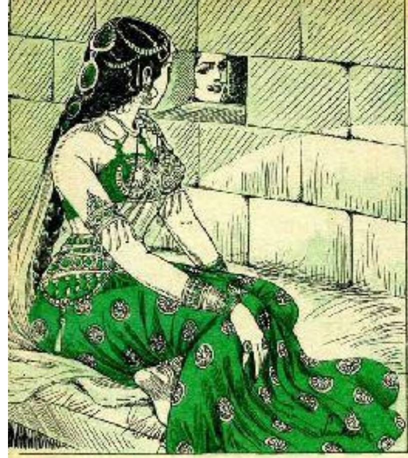
"दुर्दैवाने या संकटात सांपडलेली मणि द्वीपाची राजकन्या आहे मी. पण तू कोण?" तिने आपला परिचय देऊन सोमदेवाला विचारले.

त्या तरुणीचे उत्तर ऐकून सोमदेव थक्कच झाला. आपण ज्या राजकन्येशी विवाहा-साठी आईवडिलांबरोबर निघालो होतो, ती मणि द्वीपाची राजकन्या हीरावती या स्थितीत आपल्याला भेटावी. त्याला काही उलगडाच होईना.

"मीदेखील एक दुर्दैवी राजकुमार आहे. आमचे गलबत खडकावर आदळून फुटले आणि मी एकटा वांचलो आणि या बेटावर येऊन पडलो. पण तू कशी काय इकडे या बेटावर येऊन पोचलीस?" सोमदेवाने विचारले.

"मीसुद्धां, आमचे गलबत फुटल्यामुळे या बेटावर येऊन पडले आहे. मी आपल्या आतेच्या गावी गलबतात बसून जात होते. वादळात आमचे गलबत सांपडले आणि या बेटावर मी बेशुद्ध स्थितीत येऊन पोचले. या देशाचा राजा पाटुंगा कुबडा आहे आणि त्याचा एक डोळा गेला आहे. तो माझ्याशी विवाह करणार होता; परंतु मी नकार दिला म्हणून त्याने मला या कोठडीत डांबून ठेवले आहे. तो काय करणार आहे ते त्या परमेश्वरालाच माहीत. परंतु त्याच्याशी लग्न करण्यापेक्षा मरण आलेले बरे असे मी ठरविले आहे." हीरावती हे सर्व रडत म्हणाली.

इतक्यात कोणीतरी आल्याचा भास झाला. सोमदेवाने भोकात वीट जशीच्या तशी ठेवून दिली आणि बाजूला जाऊन बसला. नोकराने त्याचे खाणे ठेवून देऊन दार बंद केले.

थोड्या वेळाने सोमदेवाने वीट काढून भोकातून राजकुमारीला हाक मारली व म्हणाला–"तुला या देशातल्या लोकांविषयी काही माहिती आहे का?"

"आहे, थोडे फार माहीत. येथल्या राजाने प्रथम माझ्याशी चांगली वागणूक ठेवली. मी वाटेल तिकडे हिंडले फिरले आणि या देशातल्या लोकांविषयी सर्व माहिती काढून घेतली. या देशाची संपत्ति [illegible] सुपीक आहे. येथे लागवड अशी करावीच लागत नाही. बटाट्याचे पीक आपोआप खूप होते. बटाट्यांची निर्यात करून येथला राजा खूप गब्बू झाला आहे. येथले लोक बटाट्यांचे निरनिराळे पदार्थ तयार करून खातात. तेच त्यांचे मुख्य अन्न आहे. आपल्याला जे खाद्य पदार्थ खायला देतात ते सर्व बटाट्याचे असतात हे तू ओळखलेच असशील." हीरावती म्हणाली.

"या बेटावर पोंचल्यावर मला बटाट्यांची लागवडच प्रथम दिसली. आता मला असे वाटू लागले आहे की आपण या बटाट्यांच्या मदतीनेच या बेटावरून निसटले पाहिजे. ते शक्य आहे. मला माझ्या मित्राने एक जादू शिकविली आहे. ती यावेळी आपल्याला उपयोगी पडेल. तू थोडी मदद केलीस तर आपणा दोघांची सुटका होऊ शकेल." सोमदेव म्हणाला.

"मी काय करू शकेन, हे सांगशील तर खरे! येथून सुटका मिळवायला मी वाटेल ते करायला तयार आहे." हीरावती म्हणाली.

"या खेपेस राजाचा नोकर तुझ्याकडे येईल तेव्हां तू त्याला तुझे मन बदलल्याचे आणि तू राजाशी लग्नाला तयार असल्याचे [illegible] देऊन जाईल. तू राजाकडून विवाहास एक महिन्याचा अवधी मागून घे. म्हणजे तुला हिंडण्या फिरण्यास, एवढेच नव्हे तर या तुरुंगाकडे येण्यास मुभा मिळेल. तू मागशील ते राजा देईल व तू सांगशील ते राजा करील. मी दोनतीन दिवसातच तुझी सुटका करून देण्याचा मार्ग काढतो." सोमदेव म्हणाला.

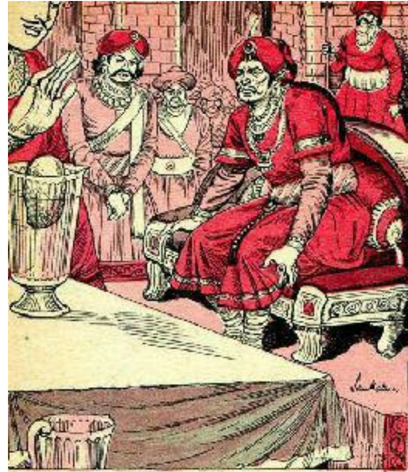
सोमदेवने सांगितल्याप्रमाणे हीरावतीने राजाला ती गोष्ट कळविली व आपली तुरुंगातून सुटका करून घेतली. त्या घटकेपासून राजा तिचा आदर करू लागला. सोमदेवाच्या सांगण्यावरून तिने राजाजवळ थोडे सोने मागून सोमदेवाला दिले.

सोमदेवने ते सोने पाहरेकऱ्याला दिले. पाहारेकरी सोने पाहून भुरळला. सोमदेव त्याला म्हणाला–"तू मला प्यायला पाणी ज्या पेल्यांत देतोस ते फार लहान आहेत. मला दोन उंच व मोठे पेले भरून पाणी आणून देत जा. तुला पुण्य लागेल."

पाहरेकऱ्याला त्यात काहीच गैर दिसले नाही. त्याने दोन मोठे व उंच कांचेचे पेले भरून पाणी आणून दिले. नंतर कोठे काय झाले वगैरे गोष्टी तो स्वखुशीने सोमदेवला सांगू लागला.

एकदां सोमदेव सहज पाहरेकऱ्याला बोलताना म्हणाला–"तुमचा देश किती सुंदर आहे रे! येथे चांगले बटाटे उत्पन्न होतात तसे इतर कोठे ही उत्पन्न होत नाहीत."

"बरोबर म्हणालात तुम्ही. आम्ही येथे ज्या तऱ्हेचे बटाटे लावतो तसले जगात कोठेच होत नाहीत." तो नोकर गर्वाने म्हणाला.

"हे सर्व खरे असले तरी मी मनात आणले तर एक बटाटादेखील तुमच्या देशात होणार नाही. मी आज्ञा केली तर बटाटे वाढणारच नाहीत. बटाटे माझ्या हुकमाप्रमाणे वागतात. पाहिजेतर मी तुला ते उद्यां दाखवून देईन. तू उद्यां हाताच्या मुठीएवढा एक बटाटा घेऊन ये आणि राजाला सुद्धां गंमत पहायला यायला सांग. मी आपल्या अद्भुत मंत्रशक्तीचा प्रयोग करून त्याला थक्क करीन." सोमदेव म्हणाला.

सोमदेव म्हणाला ते राजाला नोकराने जाऊन सांगितले. दुसऱ्या दिवशी राजा आपल्या प्रमुख नोकरांसह तुरुंगात आला.

सोमदेवने पहिल्याने एक उंच कांचेचा पेला (ग्लास)वर उचलून सर्वांना दाखविला. त्यात पाणी होते. राजाच्या हातातून त्याने हाताच्या मुठीएवढा बटाटा घेतला आणि तो हळूच पाण्यात सोडला. बटाटा हळूहळू पाण्यात बुडू लागला. तो पेल्याच्या मध्यावर पोचत असतां सोमदेव म्हणाला–"थांब!" आणि तो बटाटा तिथे थांबला. सोमदेवने मंद हास्य करीत राजाकडे व इतरांकडे एकदां पाहिले. त्यांच्या चेहऱ्यावर आश्चर्य झळकत होते. नंतर तो सर्वांना म्हणाला– "तुम्ही स्वतःच पाहिलेत की माझ्या आज्ञेप्रमाणे बटाटा कसा जागच्या जागी थांबला. मी सांगेन तसा तो वागेल. आतां मी मंत्र म्हणून त्याला खाली उतरवितो."

त्यानंतर सोमदेवने कोणता तरी मंत्र म्हटला आणि ग्लासातले पाणी हलविले. बटाटा खाली उतरला आणि शेवटी तळाला जाऊन बसला.

"याला कैदेतून सोडा. हा मागेल ते द्या. याच्याजवळ अद्भुत मंत्रशक्ती आहे. हा आपल्या बटाटयाच्या पिकाला फार मोठा धोका उत्पन्न करू शकेल." राजाने घाईघाईने सोमदेवला कैदेतून सोडण्यास सांगितले.

त्यानंतर राजाने व त्याच्या प्रजेने सोमदेवला [illegible] आणि नम्रपणे म्हणाला–"तुम्ही आम्हांला क्षमा करा. तुम्हांला पाहिजे ते आमच्या बेटावरून मागून घेऊन जा."

राजा सोमदेवला आदरपूर्वक पालखीत बसवून राजवाडयात घेऊन गेला. त्याला अनमोल वस्तू भेट म्हणून दिल्या आणि विचारले–"आणखी काय आज्ञा आहे?"

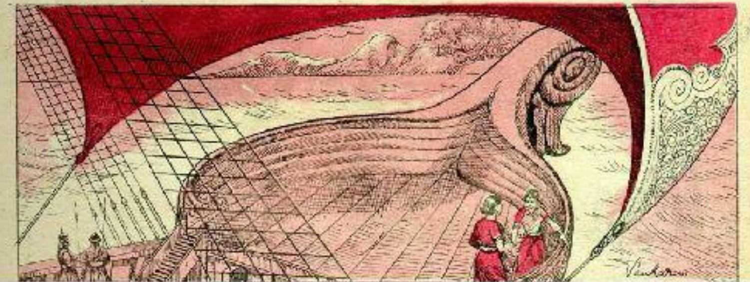
"मला लवकर स्वदेशी जावयाचे आहे. एक चांगलेसे गलबत तयार ठेवा." सोमदेव म्हणाला.

त्यानंतर तो हीरावतीकडे वळून म्हणाला–"तुझे काय मत आहे, तू येथेच राजाशी विवाह करून राहणार की आणखी काही विचार आहे?"

"आपणांला हरकत नसेल तर मी आपल्या बरोबर येऊन आपली गृहीणी होऊन पुढील आयुष्यभर आपली सेवा करावी म्हणते." हीरावती म्हणाली. एका आठवडयाने एका सुंदर गलबतात बसून सोमदेव हीरावतीसह स्वदेशी निघाला. प्रवासात एक दिवशी हीरावतीने सोमदेवला विचारले–"काय हो, मी तुमच्याकडे एक पळीभर मीठ आणि पळी पाठविली होती. मग तुमची ही जादू म्हणता ती काय होती?"

"ती एक सोपी जादू आहे. तू पाठविलेले मीठ मी पाण्यात विरघळवून पाणी तयार ठेवले. पेला साध्या पाण्याने अर्धाच भरला. नंतर हळूच खारे पाणी पळीने पेल्यात ओतले. खारे पाणी थोडे जड होते म्हणून खाली गेले. जेथे खारे आणि गोड पाणी भेटत होते ती जागा लक्षात ठेवली नेथवर बटाटा पोचताच मी त्याला थांबायला सांगितले व तो थांबला. कारण खाऱ्या जड पाण्यावर तो तरंगत राहीला. नंतर मंत्र म्हणतांना मी ग्लास हलविले. त्यामुळे खारे व गोड पाणी एकत्र झाले. खारे पाणी गोड पाणी मिसळतांच हलके झाले आणि बटाटा खाली तळाशी गेला.

सोमदेवाची ती युक्ती जादू म्हणून खपल्याचे पाहून राजकन्या हीरावती हसली.

चांगला धडा

एका गावी बंडू नावाचा एक खट्याळ मुलगा होता. अभ्यासाचा त्याला फार कंटाळा. दिवसभर भटकणे हाच त्याचा धंदा होता. तो एकदा एका रस्त्याच्या बाजूला झाडाखाली बसला होता. तेव्हां एक शास्त्रीबुवा त्या रस्त्याने जात होते. तुळतुळीत हजामत करविली होती शास्त्रीबुवांनी.

बंडोबांनी शास्त्रीबुवांच्या डोक्याचा नेम धरून एक खडा मारला. शास्त्रीबुवांनी वळून पाहिले, बंडोबा खाली मान करून हंसत होते.

शास्त्रीबुवा रागावले नाहीत की काही जास्त कमी बोलले नाहीत ; परंतु बंडोबांना चांगला धडा मिळेल अशी युक्ती काढली. त्यांनी त्याला जवळ बोलावून पाठ थोपटली आणि म्हणाले–"तुला अचूक नेम मारता येतो की रे !" असे म्हणत त्यांनी बंडोबांच्या हातात एक पावली दिली आणि निघून गेले.

बंडोबांना ते इनाम वाटले आणि आपली नेमबाजी आणखी एकावर अजमावून पाहण्याचा उत्साह वाढला. झाडाखाली जाऊन बसतांच बंडोबांना समोरून एक वृद्ध गृहस्थ जातांना दिसले. याखेपेस त्यांनी त्या बिचाऱ्या म्हाताऱ्याच्या डोक्याचा नेम धरून एक दगडच मारला. दगड बरोबर लागला आणि म्हाताऱ्याने बंडोबांना जवळ बोलाविले. बंडोबा आनंदाने धावत आले आणि बक्षिसासाठी हात पुढे केला. पण म्हाताऱ्याने ताडकन् त्याच्या मुस्कुटात एक लगावली. बंडोबांच्या डोळ्यासमोर काजवे नाचू लागले. बंडोबांना धडा मिळाला.

गाणारी बकरी

फार जुनी गोष्ट आहे, ब्रह्मदेशावर एक राजा राज्य करीत असे. त्याला संगीत शास्त्राची फार आवड होती.

राजाने स्फटिकाचा एक राजवाडा बांधला. त्या वाटेने जाणारे लोक त्या वाड्याजवळ येऊन तो वाडा पहात रहात. आणि जवळ जाऊन तुळतुळीत भिंतींवर हात फिरवून कौतुक करीत. म्हणून राजाने त्या वाड्याच्या दिंडी दरवाज्यावर पाहरेकरी नेमले. काही पाहरेकरी वाड्याच्या चारी बाजूला फिरून गस्त देत. कोणी भिंती घाण करू नये हा हेतू.

हिवाळ्याचे दिवस होते. रात्री एक पाहरेकरी पहारा देत होता. कडक थंडी पडली होती. त्याने विचार केला, मध्य-रात्रीची वेळ आहे, सर्व जग निद्रादेवीच्या कुशीत झोपले आहे. अशावेळी जागत बसून पहारा देणे केवळ मूर्खपणा आहे! आयुष्यभर थंडीत असेच का कुडकुडत बसावे लागणार! पुढे त्याच्या मनात असे ही आले की मी राजा होऊन ऊबदार अंथरुणावर पांघरूण घेऊन झोपावे आणि महाराजांनी येऊन पहारा देऊन पहावा, म्हणजे कळेल, कशी थंडी पडली आहे ते.

तेवढ्यात त्याच्या मनात आणखी एक विचार आला. राजाला आपल्या या दय-नीय स्थितीची कल्पना यावी यासाठी काही तरी युक्ती काढली पाहिजे. त्याने एक कोळसा घेऊन राजवाड्याच्या भिंतीवर दोन ओळी लिहिल्या.

जग हे आहे श्रीमंतांचे!
गरिबांचे अन् ताट रिकामें!

आपले काव्य वाचून पाहरेकरी मनातल्या मनात खूप आनंदला. त्या आनंदात महा-राजांनी त्याला कशासाठी पहारा द्यायला नेमले आहे हेच तो विसरला.

श्री स. का. कोठारी

उजाडल्यावर राजाच्या अधिकाऱ्यांची नजर त्या काव्यावर पडली. पाहरेकऱ्याचे अक्षर ओळखणारांनी त्याच्याविरुद्ध राजाजवळ तक्रार केली. राजाने त्या पाहरेकऱ्याला बोलावून विचारले–"काय रे, तूच का हे लिहून ठेवले आहेस?"

"होय महाराज! मला असे वाटू लागले आहे की या जगात सुखाचे मूळ धन हेच आहे. म्हणून मीच विचार मनात आल्याबरोबर ती कविता लिहून ठेवली आहे." शिपाई निर्भीडपणे म्हणाला.

"तरमग तुला धन-सोने चांदी-पाहिजे? होय ना?" राजाने विचारले.

"होय महाराज, अगदी बरोबर!" पहारेकरी म्हणाला.

"बर तर मग, तुला पाहिजे तेवढे धन [illegible] का तू पहा आणि मी पण पाहणार आहे." राजा म्हणाला.

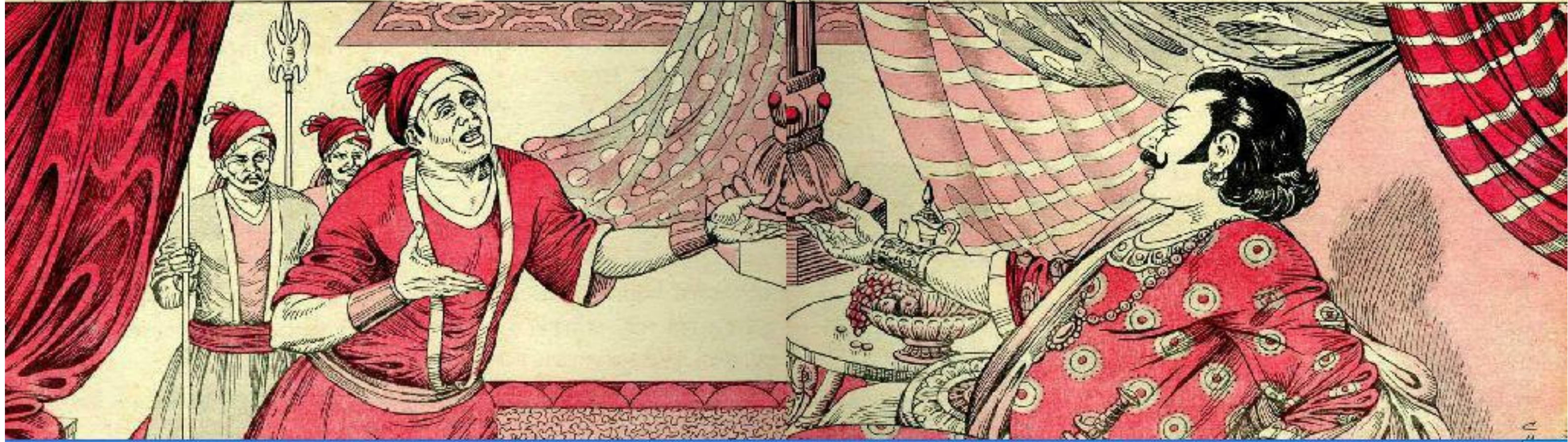
राजाजवळ मोठमोठे मळे व बागा होत्या. एक बाग शेकडो एकर जमिनीची होती. चारी बाजूला कोटवजा भिंत होती. राजाने त्या भिंतीच्या खाली एका कोठडीत सोने व चांदी आणून ठेवविली आणि त्या खोलीत त्या पाहरेकऱ्याला कैद करू ठेवविले.

राजकुमारीला त्या पाहरेकऱ्याला पाहून त्याची दया आली. तिला त्या बिचाऱ्याचे किती हाल होतील, याच गोष्टीची काळजी वाटू लागली. तिला पाहरेकऱ्याची काही चूक दिसत नव्हती. उलट तो सरळ व [illegible] मदत करण्याचे तिने आपल्याशी ठरविले.

त्या गावात एक सोनार होता. चांगला कारागीर होता. राजकुमारी त्याला जाऊन भेटली आणि पाहरेकऱ्यावर आलेल्या संकटाची गोष्ट सांगून त्याचा सल्ला विचारला. त्यादिवशी रात्री सोनार त्या भिंतीजवळ गेला आणि पाहरेकऱ्याला कैद करून ठेवले होते त्या कोठडीच्या भिंतीचा एक दगड काढून पाहरेकऱ्याकडून थोडे सोने व चांदी मागून घेतली. तो दररोज थोडी थोडी चांदी व सोने मागून आणी आणि पाहरेकऱ्याला अन्न पोचते करी.

राजकुमारीच्या मनात पाहरेकऱ्यावर जी दया होती त्या दयेला प्रेमांकुर फुटू लागले. त्याला त्या कोठडीतून मुक्ती मिळवून देण्याचे तिने मनाशी ठरविले. तिला एक उपाय सुचला. तिने त्या अंधार कोठडीतले सर्व सोने व चांदी सोनाराला देवविली व त्याच्याकडून एक चांदीची बकरी तयार करविली. ती बकरी सुंदर गाणे म्हणत असे. त्याने ती बकरी तयार करून त्या अंधार कोठडीत तिला पोंचते केले. पाहरेकरी निराश व हताश होऊन जाई तेव्हां त्या बकरीचे गायन ऐकून त्याच्या मनाला हलके वाटे.

एके दिवशी राजा त्या बागेत फिरायला आला असता त्याला ते मधुर संगीत ऐकू आले. परंतु संगीत कोठून ऐकू येत आहे, हे मात्र त्याला कळेना.

दुसऱ्या दिवशी राजा आपल्या प्रधानाला बरोबर घेऊन बागेत फिरायला निघाला. त्याला पुन्हा ते संगीत ऐकू आले. त्या संगीताच्या अनुरोधाने जाऊन राजा अंधार कोठडीजवळ आला. त्याने ती कोठडी तोडविली. त्याने त्या कोठडीत पाहरेकऱ्याला कोडून ठेवले होते, ही गोष्ट सुद्धा राजा विसरला. त्या कोठडीत चांदीच्या बकरीशिवाय राजाला काही आढळले नाही.

राजा ती बकरी घेऊन आपल्या राजवाड्यात गेला. त्याने ती बकरी तोडवून बकरीच्या पोटात जे संगीताचे यंत्र होते ते पहायचा विचार केला. परंतु कोणी बकरीचे पोट फोडून पाहू शकला नाही. त्या सोनाराकरवीच त्याला बकरीचे पोट उघडवावे लागले. त्या बकरीच्या पोटात एक तरुण बसलेला होता. राजाने चकित होऊन त्याला विचारले–"कोण रे तू?"

"महाराज, मी भिंतीवर लिहून नव्हते का ठेवले की हे जग श्रीमंतांचे आहे! आपण त्या अपराधाची शिक्षा म्हणून मला अंधार कोठडीत सोने व चांदी देऊन बंद क[illegible] ठेवले होते. [illegible] विचारात थोडा बदल झाला आहे."

"तर मग हे जग कोणाचे आहे? कोणाचे राज्य असते या जगावर?" राजाने विचारले.

"संकटांत पडलेल्या मित्राला मदत करणे, ही दुसरी महत्वाची गोष्ट आहे." पाहरेकरी म्हणाला.

"तर मग पहीली महत्वाची गोष्ट कोणती?" राजाने पुन्हां विचारले.

"या जगात पुरुषाचे जीवन सुखी व्हायला स्त्रीचे प्रेम हे अत्यावश्यक आहे, हीच पहीली गोष्ट!" पाहरेकरी म्हणाला.

ते ऐकून राजकन्येचा चेहरा लाजल्यासारखा झाला.

तेव्हां राजाला उलगडा झाला आणि त्याने राजकन्येचा विवाह त्या पाहरेकऱ्याशी करून दिला. विवाहासाठी मंगलवाद्याची गरज पडली नाही. ती गाणारी बकरीच मंगलवाद्ये वाजवू लागली.

जळजळीत अंजन

रामपूर गावी कृष्णदास नावाचा एक सावकार रहात असे. त्याने व्याजबट्यात पुष्कळ पैसे मिळविले, परंतु त्याच्यामुळे कित्येक सुखी कुटुंबे देशोधडीला लागली. म्हणून गावकरी त्याची निंदा करू लागले आणि त्याला वाळीत टाकले.

कृष्णदासाने जी दौलत संपादन केली होती ती तीन पिढ्यांपर्यंत पुरेल एवढी होती. परंतु त्याला चौथ्या पिढीचे कसे होईल याची काळजी वाटत होती. त्या काळजीने तो खंगत गेला. अनेक डॉक्टरांनी व वैद्यांनी औषधपाणी केले, परंतु गुण पडला नाही. तेव्हां त्याच्या एका जवळच्या नातेवाइकाने सुचविले–"कृष्णदास! तू आयुष्यभर पैसे जोडलेस, पण माणसे जोडली नाहीस. थोडा दानधर्म केलास तर कदाचित देवाला तुझी दया येईल. तुझ्या गावात गोरगरीब इतके आहेत की त्यांना सकाळी खायला मिळते आहे तर संध्याकाळी नाही. तू दररोज एका गरिबाला पोटभर जेवण देत जा, आजार बरा होईल."

कृष्णदासला ते खरे वाटले. त्याने शेजारच्या रामदास नामक एका गरीब माणसाला बोलाविले आणि म्हणाला–"रामदास! मी गरीबांना दररोज जेवायला बोलवून दान करावे म्हणतो. आज तुझ्या घरच्या सर्व लोकांनी माझ्याकडे जेवायला आले पाहिजे."

ते ऐकून रामदास म्हणाला–"सावकार! आज दोन्ही वेळच्या खाण्याची व्यवस्था झाली आहे. उद्याची गोष्ट उद्यां पाहून घेऊ. आज खायला नाही, अशा एका गरीबाला बोलवून आपण जेवण वाढावे." असे सांगून रामदास निघून गेला.

ते ऐकून कृष्णदास चकित झाला. रामदासासारख्या दरिद्री माणसाला उद्यांची फिकीर असू नये, आश्चर्याची गोष्ट आहे! आणि मला काळजी लागली आहे चवथ्या पिढीची! ती कां?

त्या दिवसापासून कृष्णदासाने गरिबांना अन्नदान करून आपले सर्व धन खर्च करण्याचे ठरविले. त्याचा आजार आपोआप बरा झाला.

विचित्र परीक्षा

एका राजाला दोन राण्या होत्या. दोघींना एकेक मुलगा होता. काही दिवसांनी थोरली राणी मरण पावली. दोघे राजकुमार यथासमयी विद्याध्ययन करून परतले. राजा थोरल्या राणीच्या मुलाला गादीवर बसविणार हे ओळखून आपल्या सावत्र मुलाचा काटा काढण्याचे धाकट्या राणीने मनाशी ठरविले आणि राजाला म्हणाली– "थोरल्या राजकुमाराने रत्नद्वीपाच्या राजकन्येशी विवाह करावा."

रत्नद्वीपातल्या राजकन्येशी विवाह करण्याच्या हेतूने गेलेला कोणी परतला नाही ही गोष्ट राणीला माहीत होती आणि राजाला पण माहीत होती. परंतु राणीचे मन न दुखविण्याचे ठरवून राजाने होकार दिला.

थोरल्या राजकुमाराला रत्नद्वीपाच्या राजकन्येशी लग्न करण्याचा अर्थ स्वतःचा जीव धोक्यात घालण्यासारखा आहे, ही गोष्ट कळली होती. परंतु तो शूर व साहसी होता. म्हणून पित्याची आज्ञा होताच तो रत्नद्वीपास जाण्यास तयार झाला.

रत्नद्वीपात प्रवेश केल्यावर राजकुमार एका धर्मशाळेत उतरला. त्याने राजकुमारीच्या विषयी जे काही ऐकले होते त्यात खरे किती व खोटे किती या गोष्टीची चतुराईने चवकशी केली. राजकन्या विवाहेच्छु राजकुमाराला काही तरी पेय प्यायला देते व ते पेय प्यायल्या बरोबर पिणारा दगडाचा पुतळा होऊन जातो आणि राजकन्या तो पुतळा भुयारात नेऊन टाकते असे त्याने ऐकले.

लोकांनी राजकन्येशी विवाह करण्यात धोका असल्याचे त्याला समजावून सांगून सुचविले की, कोणत्यातरी दुसऱ्या तरुणीशी विवाह करून शतायुषी व्हावे.

श्रीमती कुमुद्वती ठाकूर

[illegible] काहीच नसावे, असे त्याला वाटले. राजकन्येने दिलेले पेय राजकुमारांनी प्यावेच कां? राजकुमारीला सर्व राजकुमारांना बोलावून शिला मूर्तीच करण्यात तिचा हेतू तरी काय? अशा अनेक शंका त्याच्या मनात उठल्या आणि समाधानकारक उत्तर कोणी देऊ शकला नाही. त्या शंकांचे समाधान करून घेतल्याशिवाय परत जाणेदेखील राजकुमाराला आवडले नाही. म्हणून तो सरळ राजवाड्यात गेला आणि राजकुमारीला भेटून म्हणाला–"राजकुमारी! मी विवाहाच्या इच्छेने तुझ्याकडे आलो आहे."

"माझ्याशी तुम्हांला विवाह करावयाचा असेल तर एका राक्षसाचे डोके माझ्यासमोर हजर करावे लागेल. मी त्या राक्षसाविषयी सर्व माहिती तुम्हांला सांगते. लक्षपूर्वक ऐकून घ्या. सात समुद्रापलीकडे एक निळा पर्वत आहेत. त्या पर्वताच्या एका गुहेतून तुम्हांला धूर बाहेर येत असलेला दिसेल. त्या धुरात शिरून तुम्ही गुहेत गेलात तर तुम्हांला तो राक्षस दिसेल. त्याचे डोके कापून आणावयाचे आहे. तो झोपला असेल तेव्हांच त्याचे डोके कापता येईल. परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेवा, त्या राक्षसाचा जीव एका पोपटाच्या कंठात आहे. तो पोपट त्या जागेच्या पूर्वेस एका लाल किल्ल्यावर एका झाडाच्या पोकळीत आहे. तो पोपट

धरून त्याचा कंठ चिरला तर तो राक्षस मरेल. त्यानंतर त्या राक्षसाचे डोके कापून आणतां येईल." राजकुमारी म्हणाली.

"मी राक्षसाचे डोके नक्कीच कापून घेऊन येईन." राजकुमार म्हणाला.

"तरमग मी एक पेय प्यायला देते तुम्हांला. ते पेय प्यायल्यावर हे कठीण काम करायला तुमच्या अंगात पुरेशी शक्ती येईल. या पेयाचा तुम्हांला दुसरा कोणत्या ही प्रकारचा त्रास होणार नाही आणि ती शक्ती तुमच्या अंगात नसेल तर तुम्ही एक शिलामूर्ती होऊन जाल. आणि हे पेय प्यायला तुम्ही नकार दिलात तर तुम्हांला भुयारातल्या अंधार कोठडीत कैद करून ठेवण्यात येईल." राजकुमारी म्हणाली.

राजकुमार पेय प्यायला तयार झाला. राजकन्येने ते पेय आणून दिले. राजकुमार ते गटागटा प्याला, परंतु शिलामूर्ती झाला नाही.

"मी शिलामूर्ती झालो नाही याचा अर्थ आपल्या कार्यात मला नक्कीच यश [illegible]ार, बरे तर मी येतो." असे सांगत राजकुमार उठून उभा राहिला.

"आपल्याला कोठे जाण्याची गरज नाही, परीक्षेत आपण यशस्वी झालां आहां. सात समुद्र व त्या पलीकडच्या पर्वतातला राक्षस वगैरे गोष्टी कल्पित आहेत. मी सांगितल्याप्रमाणे साहस करून काम करायला कोण तयार आहे, हे मी पहात होते. आपल्या स्वयंवरासाठी मी शूर राजकुमाराची निवड करण्यास ही अट घातली होती. मी दिलेले पेय आज पावेतो कोणी प्याला नाही. म्हणून ते सर्व राजकुमार भुयारातल्या कैदेत पडलेले आहेत." राजकन्या म्हणाली.

त्यानंतर थाटामाटाने राजकन्येशी राजकुमाराचा विवाह झाला. त्यापूर्वी जे राजकुमार अयशस्वी होऊन कैदेत पडले होते त्यांना सुटका मिळाली. राजकुमार सपत्नीक परत आलेला पाहून सावत्र आईला फार वाईट वाटले. परंतु तिला निराश व्हावे लागले. तिच्या सावत्र पुत्राचा यथासम्यी राज्याभिषेक झाला.

अभ्यासाच्या गोळ्या

फार पूर्वीची एक गोष्ट आहे. एका गावी एक गुरुजी रहात असत. त्यांना एक विद्वान पंडित म्हणवून घ्यायची फार हौस होती. म्हणून त्यांनी काही ग्रंथ व पोथ्या जमा करून घरात फळीवर किंवा माळ्यावर ठेवल्या होत्या. फक्त तीनचार पुस्तकेच ते आपल्या शिष्यांकडून पाठ करवून घेत. त्या पुस्तकांतल्या एकाही वाक्याचा सरळ अर्थ स्वत: गुरुजींना माहीत होता की नाही, सांगणे कठीण आहे. तसे गप्पात रंगवून आपल्या विद्वत्तेची छाप अशिक्षित लोकांवर पाडण्याची कला गुरुजींना चांगली अवगत होती. म्हणून लोक त्याच्याकडे आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी पाठवीत व गुरुदक्षिणा देखील भरपूर देत.

एकदां या गुरुजींपाशी रामानंद नावाचा एक विद्यार्थी आला. तो कुशाग्र बुद्धीचा होता. गुरुजीं दोनचार ग्रंथ आपल्या शिष्यांकडून पाठ करवून घेत असल्याची गोष्ट रामानंदच्या लक्षात यायला फार दिवस लागले नाहीत. त्याला हेदेखील कळून आले की गुरुजी शिकवितात त्याचा अर्थ देखील त्यांना यथातथाच कळत होता. रामानंद हुशार होता म्हणून गुरुजींनी अध्ययनार्थ दिलेले ग्रंथ त्याने वाचून काढले व स्वाध्यायाने त्या ग्रंथाचा अर्थदेखील त्याला कळू लागला. त्याच्या मनात विद्येची भूक दिवसेंदिवस वाढत गेली. काशीला जाऊन विद्याध्ययन करण्यास त्याच्याजवळ खर्चासाठी पुरेसे पैसे नव्हते.

त्याने विचार केला की निदान माळ्यावरचे ग्रंथ व पोथ्या वाचायला मिळाल्या तरी आपल्या विद्येत भर पडेल. परंतु गुरुजी एकाही पुस्तकाला हातलावू देत नसत. पोथ्यांना कसर लागो की वाळवी त्याची फिकीर गुरुजींना नव्हती. कोणी ते

ग्रंथ वाचून काढले तर आपल्याहून जास्त विद्वान होईल ही भीति त्यांना वाटत होती. तरी गुरुजींच्या दृष्टी आड रामानंदने त्याला शक्य झाले तेवढे ग्रंथ साद्यंत वाचून काढले.

रामानंदला विद्येचा छंदच लागला. परंतु गुरुजींना काळजी वाटू लागली की त्यांचा शिष्य त्यांच्याहून विद्वान निघाला तर त्यांची मान जगासमोर खाली होईल. म्हणून त्यांनी रामानंद वर नजर ठेवण्या-साठी काही शिष्यांना नेमले. तो कोठे जातो काय करतो हे ते गुरुजींना येऊन सांगत.

सुट्टी असली की रामानंद रानात जाऊन झाडाखाली बसून वाचलेले तोंड पाठ करी. दुपारी ज्वारीच्या भाकऱ्यांचे तुकडे करून [illegible] दुरून ते पाहिले आणि गुरुजींना जाऊन सांगितले की रामानंद एकांतात काहीतरी मंत्र म्हणतो आणि कसल्या तरी वड्या कीं गोळ्या खातो.

गुरुजींना वाटू लागले की तो अभ्यासाच्या गोळ्या खातो म्हणून त्याची बुद्धी तीक्ष्ण आहे. त्याचे ते गुपित बाहेर काढले पाहिजे."

काळोख पडल्यावर रामानंद घरी परत येत असे. गुरुजींनी एके दिवशी त्याला एका खांबाला शिष्यांकरवी बांधविले आणि म्हणाले—"मला सर्व कळले आहे, तू काय काय करतोस ते! तू मंत्र म्हणतोस आणि कसल्या तरी गोळ्या चघळतोस. त्या अभ्या-[illegible] गोळ्या खाऊन [illegible] अपमान [illegible] येईल हे तू [illegible] आहेस. तू कोणता मंत्र म्हणतोस आणि त्या अभ्या-साच्या गोळ्या कोठे आहेत हे तू मला सांगितले नाहीस तर पहा. तू मी म्हटल्या-प्रमाणे वागलास तर मी तुला माफ करीन."

गुरुजी म्हणाले ते ऐकून रामानंद चकितच झाला. त्याने खरेखरे ते सांगितले. म्हणाला—"मला मंत्रतंत्र येत नाहीत व अभ्यासाच्या म्हणून गोळ्या देखील माझ्या-जवळ नाहीत."

परंतु गुरुजींचा राग शांत होण्याऐवजी जास्तच भडकला. ते दरडावून म्हणाले—"तू खोटे बोलतो आहेस. तू रानात जाऊन झाडाखाली मंत्र म्हणत फिरताना आणि गोळ्या खाताना मी तुला पाहिले नाही किंवा मला ते कळले नाही, असे का तुला वाटत आहे? तू गुप्तपणे काय करतोस हे तू मला सांगितले नाहीस तर मी राजा-करवी तुझा शिरच्छेद करवीन."

आता रामानंदला त्याचे गुरुजी त्याला वाटले होते त्याहून जास्त मूर्ख आहेत हे कळले. आपल्या गुरुजींची समजूत घालून आपल्या विद्याध्ययनाची तहान भाग-विण्याचा मार्ग काढायचे त्याने मनाशी ठरविले. तो गुरुजींना म्हणाला—"गुरुवर्य! आपण माझे गुपित फार चतुराईने ओळ-खले. आपल्यापासून लपवून ठेवण्यासारखे काय आहे? मला मंत्र येतात ही गोष्ट खरी आहे. परंतु ते मंत्र अभ्यासाच्या

गोळ्या तयार करण्यासाठीच आहेत. तो मंत्र दुसऱ्याला शिकविणे शक्य नाही. जर मी तो मंत्र शिकविला तर मला मरण येईल. परंतु मी मंत्रवलेल्या गोळ्या तयार करून दिल्या तर अभ्यास करणे कोणाला ही शक्य होईल. माझ्याजवळ ज्या गोळ्या होत्या त्यां संपल्या. आतां मला नव्या गोळ्या तयार कराव्या लागणार आहेत."

"बरं तर लवकर तयार करून दे!" गुरुजी म्हणाले.

गोळ्या तयार करायला कमीत कमी एक आठवडा लागेल. चार तोळे सोने लागेल त्यासाठी. तीन दिवस मंत्र म्हणत ते सोने तापविले पाहिजे. त्यानंतर जे ग्रंथ शिकावयाचे असतात त्या ग्रंथांचे भस्म त्या सुवर्ण भस्मात घालून त्याच्या गोळ्या तयार कराव्या लागतात. त्या गोळ्या खाल्लच्या म्हणजे ग्रंथांचे सार बुद्धीत सहजी उतरते." रामानंदने थाप मारली.

"अरे मग त्यात काय? चार तोळे सोने मी तुला देतो. माळ्यावर कित्येक [illegible] भस्मात घाल आणि अभ्यासाच्या गोळ्या तयार कर." गुरुजी म्हणाले.

रामानंदने सर्व पोथ्या व ग्रंथ माळ्यावरून काढून घेतले आणि गुरुजींकडून चार तोळे सोने मागून घेऊन जंगलात गेला. त्याचे गुरुजी व शिष्यदेखील जंगलात त्याच्या पाठोपाठ गेले. रामानंदने त्या सर्वांच्या समक्ष सोने एक खड्डा खणून त्यात पुरले आणि म्हणाला–"त्या खड्ड्यावर तीन दिवस सतत विस्तव असला पाहिजे. रात्रंदिवस जागचे हलता कामा नये आणि मंत्र म्हणत राहले पाहिजे." त्याप्रमाणे संध्याकाळपर्यंत गुरुजी व शिष्य तेथे बसून राहले. नंतर दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच येतो असे सांगून गुरुजी व शिष्य घरी निघून गेले.

सर्व लोक निघून गेल्यावर रामानंदने विस्तव विझविला आणि खड्ड्यातून सोने काढून घेऊन पोथ्यांचे बांड उचलून घेऊन काशीच्या वाटेने निघून गेला.

बिंग फुटले

एका गावी एक जमीनदार रहात असे. त्याला एकच एक मुलगा होता. त्याला शिकविण्यासाठी जमीनदाराने सिद्धाचार्य नावाच्या गुरूला नेमले. मुलगा बारा वर्षांचा झाल्यावर विद्याध्ययन संपले. जमीनदाराने गुरूचा सत्कार करून गुरुदक्षिणा दिली आणि अनेक मूल्यावान वस्तू भेट म्हणून देऊन गुरूला निरोप दिला.

परंतु सिद्धाचार्य लोभी होता. त्याने गुप्तपणे जमीनदाराच्या मुलाला बोलावून विचारले–"कायरे! आपले स्वतःचे असे गुरुदक्षिणा म्हणून तू काहीच दिले नाहीस. म्हणून तुझी विद्या फळास येणार नाही. मी म्हणालो ते तू कोणाजवळ बोललास तर त्यात ही तुझेच नुकसान आहे. सांग, तुझ्याजवळ तुझे स्वतःचे असे किती पैसे आहेत?" मुलाने त्याला दर वाढदिवसाला खाऊ म्हणून जे पैसे मिळत ते त्याच्याजवळ असल्याचे सांगितले.

"तरमग तू मध्यरात्र उलटल्यावर कालीमातेच्या देवळात येऊन मला ती रक्कम दे. मी तेथे तुझी वाट पाहीन." असे सांगून सिद्धाचार्याने मुलाला पाठवून दिले.

तो होकार देऊन निघून गेला.

गावापासून दूर थोड्या अंतरावर एका निर्जन स्थानी देवीचे देऊळ होते. मध्यरात्र उलटल्यावर गुरु सिद्धाचार्य देवळात येऊन वाट पहात सभामंडपात बसला.

त्याच्या थोडे आधी आणखी एक मनुष्य सभामंडपाच्या आंत एका खांबाआड उपरणे पांघरून पडून राहला होता. सिद्धाचार्याला ती गोष्ट माहीत नव्हती.

तो झोपलेला मनुष्य शेजारच्या गांवातला एक शेतकरी होता. त्याच दिवशी सकाळी तो एका टोपलीत आंबे घेऊन जमीनदाराच्या गांवी आंबे विकायला आला होता. गावात पाऊल टाकताच त्याला एक

ज्योतिषी भेटला. ज्योतिष्याने त्या शेतकऱ्याचा हात पाहून भविष्य वर्तविले की शेतकऱ्याने थोडे साहस दाखविले तर त्याला खूप लाभ होईल.

शेतकऱ्याने ज्योतिष्याच्या हातात एक पावली ठेवली आणि पुढे गेला.

जमीनदार नित्याच्या संवयीप्रमाणे शाल पांघरून सकाळी फिरायला निघाला होता. त्याने दुरून शेतकऱ्याला व ज्योतिष्याला पाहिले होते. शेतकरी जवळ आल्यावर जमीनदाराने त्याला विचारले–"काय रे, खुशीत दिसतो आहेस, काय विशेष काय?"

"काही नाही हो! आज ज्योतिष्याने चांगले भविष्य वर्तविले आहे. म्हणाला,

मी थोडे साहस दा[illegible]विले तर मला पुष्कळ लाभ होणार आहे. आता मी साहस काय दाखविणार? चार पैसे मिळाले की पुरे!" शेतकरी म्हणाला. शेतकऱ्याने जमिनदाराला ओळखले नव्हते.

जमीनदाराने शेतकरी थोडा दूर गेल्यावर आपल्या नोकराला जवळ बोलावून काही तरी सांगितले. नोकराने शेतकऱ्याला हाक मारून थांबायला सांगितले आणि म्हणाला–"तू या गावात फळे विकायला आला आहेस. मालक तुला भेटले, तू त्यांच्या हातात चार आंबे सुद्धा ठेवले नाहीस?" असे सांगून नोकराने शेतकऱ्याच्या हातातले आंब्याचे टोपले काढून घेतले आणि निघून गेला.

शेतकऱ्याला फार वाईट वाटले. फायदा काय झाला आपल्याला? जवळ होते तेच हातचे घालवून बसलो. तो ज्योतिषी लबाड लुच्चा आहे. आपण त्याला एक पावली फुकट दिली. वेड्यासारखा दिवसभर ज्योतिष्याच्या शोधार्थ गावात भटकला आणि रात्री तो देवीच्या देवळात मंडपात खांबाला टेकून पडून राहीला.

सर्व लोक झोपल्यावर जमीनदाराचा मुलगा आपल्या खाऊचे रुपये घेऊन कालीमातेच्या देवळात आला. सिद्धाचार्याने त्याला विचारले–"किती रुपये आहेत?"

"शंभर [illegible] एक [illegible]!" मुलगा म्हणाला.

"ठीक, तू रुपयांची थैली माझ्या हातात दे आणि गुपचुप परत निघून जा कसा!" सिद्धाचार्य म्हणाला.

ते ऐकून शेतकरी चकित झाला. त्याने दोघांचे बोलणे ऐकले होते. सिद्धाचार्याच्या हातातली थैली पाहून तो पुढे होऊन म्हणाला–"काय रे चोरा! तू या मुलाच्या मदतीने चोरीचा धंदा चालू केला आहेस वाटते? ठेव ती थैली!"

सिद्धाचार्य ते ऐकून घाबरला आणि थैली टाकून पळाला.

शेतकरी थैली हातात आल्यावर विचार करू लागला, ज्योतिष्याचे म्हणणे खरे ठरले, मी साहस केले म्हणून शंभर रुपये फुकटात हाती आले. परंतु ते रुपये घेऊन आपल्या गावी जायचे धाडस त्याच्या अंगात नव्हते. तो चोरीचा माल होता आणि तो घेऊन गावी जाणे धोक्याचे होते. त्याने गावच्या जमीनदाराला भेटून चोरीचा माल त्याच्याकडे पोचते करण्याचे ठरविले. उजाडताच तो जमीनदाराच्या घरी गेला. जमीनदाराचे नोकर ज्योतिषी आणि शेतकऱ्यावर नजर ठेवून होते. मध्यरात्रीच्या सुमारास नोकरांनी जमीनदाराला जाऊन मुलाने शंभर रुपये सिद्धाचार्याला नेऊन दिल्याचे व शेतकऱ्याने दरडावून ते त्याच्याकडून काढून घेतल्याचे सांगितले.

शेतकरी जमीनदाराकडे आला थोड्या वेळाने जमीनदाराचे नोकर ज्योतिष्याला व सिद्धाचार्याला धरून घेऊन आले.

जमीनदाराने सिद्धाचार्याला विचारले–"काय हो! मी स्वतः होऊन तुम्हांला गुरुदक्षिणा देवविली आणि तुमचा सत्कार केला. तेवढ्यावर तुमचे समाधान झाले नव्हते तर माझ्याकडून आणखी मागून घ्यायची होती गुरुदक्षिणा! परंतु तुम्ही माझ्या मुलाकरवी असली कामे करविलीत!"

जमीनदाराने शेतकऱ्याला फळांची भरपूर किंमत देवविली आणि ज्योतिष्याला बक्षिस देऊन त्याची पाठ थोपटली.

विलक्षण चोर

फार प्राचीनकाळची ही गोष्ट आहे, विदिशा नगरीची प्रजा धर्मपरायण म्हणून प्रसिद्ध होती. 'यथा राजा तथा प्रजा' या न्यायाने विदिशा नगरीचा राजा धर्मभीरु होता, म्हणून त्याची प्रजापण धर्मभीरु होती.

शेजारच्या राज्यातून एकदा रामगुप्त नावाचा एक मनुष्य पुष्कळशी संपत्ती घेऊन विदिशा नगरीत आला आणि व्यापार करू लागला. त्याचा मुख्य व्यापार धान्याचा होता. त्याला व्यापारात बरकत मिळू लागली आणि एका वर्षाने त्याने त्याचा व्यापार सुरू होऊन एक वर्ष झाल्याबद्दल सत्यनारायाची पूजा करून एक मोठा उत्सव केला. त्याने आपल्या ग्राहकांना निमंत्रण दिले आणि एक मोठी मेजवानी पण दिली.

जेवणखाण आटोपून ग्राहक आपापल्या घरी निघाले तेव्हां त्यांना गरज असलेले धान्य विकत घेऊन निघाले. परंतु त्या वेळी सर्वांची बुद्धी कशी काय फिरली देवच जाणे. प्रत्येकाने व्यापाऱ्याला पैसे दिले आणि व्यापाऱ्याची नजर चुकवून एकेक शेर धान्य चोरून नेले. एकाने सर्वांची नजर चुकवून मागच्या दारी जाऊन रामगुप्ताची गायच सोडून नेली. इतर पाहुण्यांनी त्यांच्या हाती जे काही लागले तेच उचलून नेले.

रामगुप्ताला चोरी गेलेल्या मालाची थोडीदेखील माहिती नव्हती किंवा त्याने त्या आनंदाच्या दिवशी गिऱ्हाइकाच्या त्या लोभीवृत्तीकडे दुर्लक्ष केले असावे. परंतु त्याच्या बायकोला घराची साफसफाई करीत असतां सोन्याचे एक ताट चोरीला गेल्याचे कळले ती नवऱ्याला म्हणाली–

पेटीतून काढलेले सोन्याचे ताट दिसत नाही."

[illegible] दररोज एक न एक वस्तू तो चोरून नेत असे. परंतु आदल्या दिवशी जी मेजवानी झाली त्या गडबडीत सोन्याच्या ताटाची चोरी करायला त्याला चांगली संधी मिळाली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी तो ते ताट एका सराफाच्या दुकानात विकायला घेऊन निघाला. त्या वेळी शेजारच्या देशातला एक मनुष्य दुकानदाराशी बोलत होता. त्याने ते ताट पाहतांच ओळखले आणि दुकानदाराला म्हणाला–"हे ताट माझे आहे हो! फार दिवसांपूर्वी म्हणजे एका वर्षापूर्वी आमच्या घरी मोठी चोरी झाली त्या वेळी दागदागिन्यांबरोबर हे ताट चोरीला गेले. याला विचारा, याला हे ताट कोठे मिळाले?"

तो सराफ रघुनाथला व त्या वृद्ध गृहस्थांस बरोबर घेऊन दरबारात गेला. राजासमोर रघुनाथने ते ताट रामगुप्ताच्या घरून चोरून आणल्याचे सांगितले.

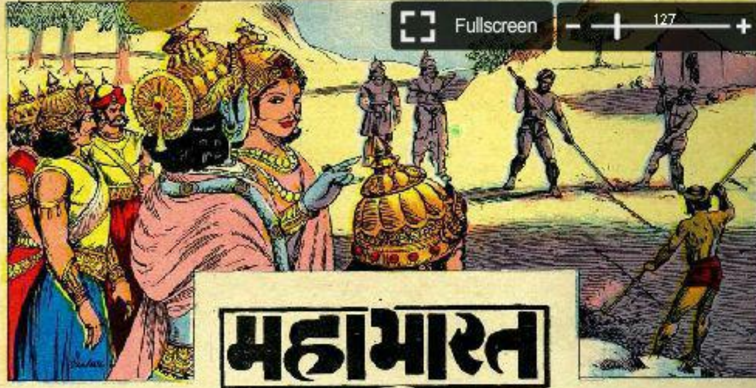
राजाने रामगुप्ताच्या घराची झडती घेववून त्याच्या घरून मोठी पेटी आणविली. त्या पेटीत जेवढे दागिने होते ते सर्व त्या वृद्ध माणसाच्या घरून चोरी गेलेल्या मालापैकीच होते.

वस्तुस्थिती अशी होती की, रामगुप्त हाच एक अट्टल चोर होता. त्याने आपल्या गावी चोरी केली होती आणि चोरी लपविण्यासाठी गाव सोडून दुसऱ्या देशात निघून गेला होता. विदिशा नगरीत कोणी चोरी करत नसे. परंतु चोराच्या घरची मेजवानी खाल्यावर सर्वांची बुद्धी फिरली, आणि चोरीची बुद्धी उपजली. मेजवानी झाल्यावर ते घरी गेले आणि नंतर आपण चोरी केल्याबद्दल त्यांना पश्चत्ताप झाला. म्हणून त्यांनी चोरी करून आणलेल्या सर्व वस्तू परत केल्या. परंतु रघुनाथ चोराच्या घरचे खाऊन अट्टल चोर झाला होता.

राजाने शेजारच्या राज्यातल्या वृद्ध माणसाला त्याचा सर्व माल परत केला आणि रामगुप्त आणि रघुनाथला शिक्षा केली.

श्री म. रा. जाधव

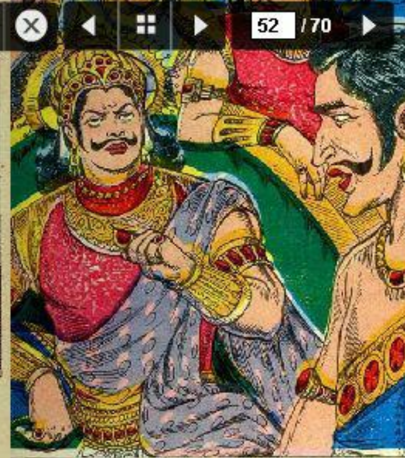

महाभारत

पांडवांचे सैन्य कुरुक्षेत्र मैदानावर पोचल्यावर सैन्य शिबिरे तयार करण्यासाठी सोयीची जागा निवडून ठरविण्यात आली. तेथे गवत, लाकूड, पाणी मुबलग मिळण्यासारखे होते. जवळ कोठे स्मशान किंवा देवालय किंवा ऋषी मुनींचे आश्रम नव्हते. कृष्ण व अर्जुन दोघांनी, मदतीस आलेल्या काही राजांना बरोबर चलायला सांगून शिबिरासाठी निवडलेली जागा हिंडून नीट पाहून घेतली आणि कोठे कशी शिबिरे तयार करावयाची सांगितले.

धृष्टद्युम्न, सात्यकी, युयुधान यांनी शिबिरांच्या जागा आंखून दिल्या. हिरण्यवती नदीच्या कांठी पांडव सैन्याची शिबिरे उभी झाली. कृष्णाने त्यांच्या चारी बाजूला एक खंदक खणविला. पांडवांच्या शिबिरासारखीच इतर राजांची शिबिरे तयार झाली. सर्व शिबिरात अन्नसामुग्री, पाणी वगैरेची व्यवस्था करण्यात आली. सैन्याबरोबर सहस्त्रावधी गवंडी, सुतार, लोहार वगैरे कारागीरपण होते. औषध पाण्याची व्यवस्था करण्याठी वैद्यांची नेमणूक झाली होती. शस्त्रास्त्रे, कवच, शिरस्त्राणे यांची आगारे निर्मिली होती. तूप, मध, धूप सामुग्री वगैरेच्यां डोंगराएवढ्या राशी लागल्या होत्या. धर्मराजाने प्रत्येक शिबिरात स्वत: जाऊन पाहणी केली.

कृष्ण हस्तिनापुराहून निघाल्यावर दुर्योधनाने कर्ण, शकुनी, दु:शासन या आपल्या विश्वस्त लोकांना बोलावून म्हणाला–" माझे

पांडवांशी युद्ध झालेच पाहिजे, हीच कृष्णाची इच्छा दिसते आहे. तेव्हां आपण देखील युद्धाची जय्यत तयारी केली पाहिजे. म्हणून तुम्ही युद्धाच्या तयारीला लागा. कुरुक्षेत्रात आपली सैन्य शिबिरे उभी करा. आपल्याला रसद मिळण्याच्या वाटा पांडवांच्या हाती पडतां कामा नयेत. रसद आणि शस्त्रपुरवठा भरपूर आणि वेळेवर झाला पाहिजे. लक्षावधी ध्वजा व पताका तयार झाल्या पाहिजेत. शिबिरात हिंडण्या फिरण्या जोगे रस्ते आणि वाटा सोयीच्या असल्या पाहिजेत. उद्याच सर्व सैन्य शिबिरांत पोचते झाले पाहिजे."

हस्तिनापूर राजधानीत सैन्याची येजा सुरू झाली. सर्व पृथ्वी पायदळ सैन्याच्या पदाघाताने हादरत होती. सर्व सैन्य शिबिरांत येऊन दाखल झाले.

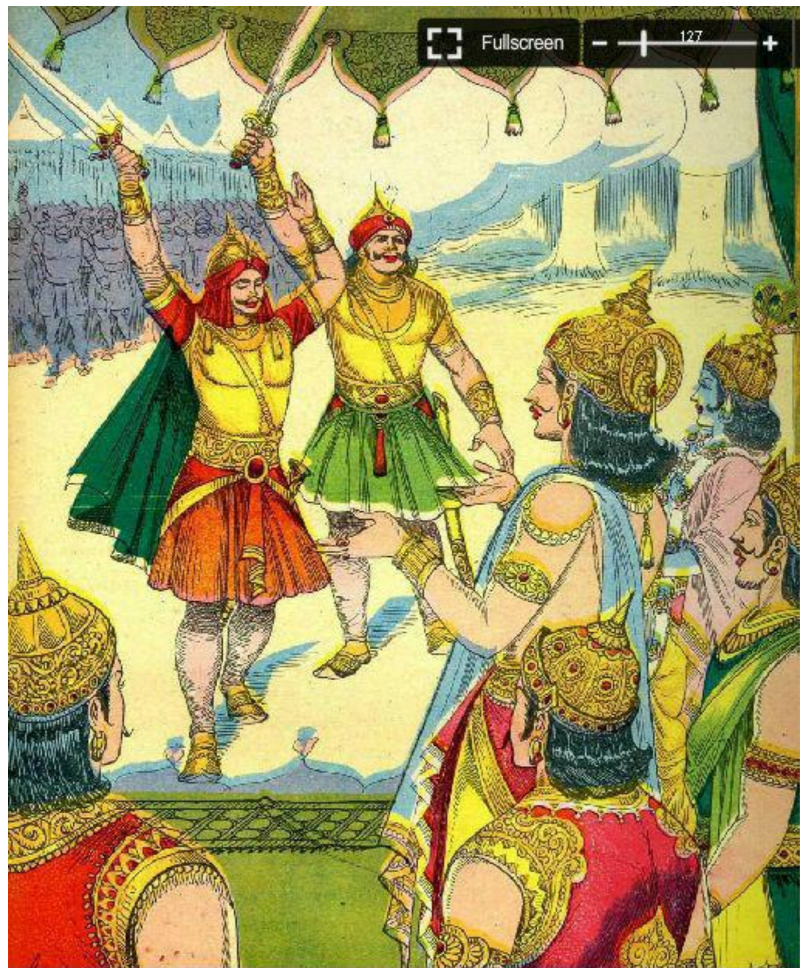
आपल्या बांधवांचा सर्वनाश करण्याची पुरी तयारी झाल्यावर धर्मराजाच्या मनात शंका उत्पन्न झाली. तो कृष्णाला म्हणाला– "कृष्णा! आपण करतो आहो, हे नीतिधर्माविरुद्धतर करीत नाही ना?"

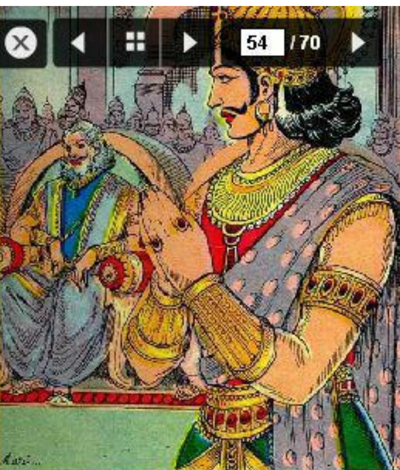
कृष्ण म्हणाला–"आपल्याला न्यायाने राज्याचा जो भाग मिळायला हवा तो मिळाला नाही तर आपण संधी तरी कोणत्या आधारावर करणार? अशा परिस्थितीत युद्धाशिवाय दुसरे काय करणार?"

कृष्णाचा सल्ला ऐकून धर्मराजाने युद्ध सुरू झाल्याची घोषणा केली आणि आगे कूचची आज्ञा झाली.

नंतर धर्मराज भीमार्जुनांना आपले दु:ख व्यक्त करीत म्हणाले–"वंशनाश होऊ नये यासाठी आपण बारा वर्षे वनवास आणि एक वर्ष अज्ञातवास सहन केला. सर्व हालअपेष्टा सहन केल्या. परंतु वंशनाशालाच आपले सर्व प्रयत्न कारणीभूत होत आहेत. आपले गुरु, वडीलधारी मंडळी यांचा वध करून आपण जय मिळविणार तो कोणत्या कामाचा?"

"आपल्या मातोश्रींनी आणि विदुर काकांनी सांगितलेली नीति आणि धर्म त्यांहून जास्त चांगला नीतिधर्म आणखी

काही असू शकेल, असे वाटते का दादा तुम्हांला? युद्ध टळणे अशक्य आहे!" भीमार्जुन म्हणाले, कृष्णाने पण दुजोरा दिला.

दुसऱ्या दिवशी दुर्योधनाने त्याच्या बाजूने युद्धास तयार होऊन आलेल्या अकरा अक्षौहिणी सैन्याचे भाग पाडले. उत्तम बिनीचे सैन्य सर्वात पुढे, मध्यम दर्जाचे मध्यभागी आणि सर्वात कनिष्ठ दर्जाचे सर्वात मागे ठेवले. मोडलेल्या रथांची दुरुस्ती करविण्यासाठी उत्तम लाकूड व सुतार वगैरेची व्यवस्था झाली. सर्व रथ दुरुस्त करून रंगवून तयार झाले. आयुधे व निरनिराळ्या प्रकारची आवश्यक सामुग्री रथात ठेवण्यात आली.

दुर्योधनाने आपल्या अकरा अक्षौहिणी सैन्याचे अकरा भाग पाडून त्यांचे जे सेनापती नेमले त्यांची नांवे अनुक्रमे अशी होती–कृपाचार्य, द्रोणाचार्य, शल्य, जयद्रथ, सुदक्षण, कृतवर्मा, अश्वत्थामा, कर्ण, भूरिश्रवा, शकुनी व बाल्हिक.

राज्यसभेत अकरा अक्षौहिणीचे सेनापती नेमल्यानंतर दुर्योधन भीष्माचार्यांना हात जोडून नमस्कार करून म्हणाला–"आजोबा! किती मोठे कार्य असले आणि ते पार पाडण्यास योग्य नेतृत्व नसले तर ते काम मुंग्यांच्या वारुळासारखे नष्ट होऊन जाते. निरनिराळ्या सेनापतींमध्ये परस्पर स्पर्धा व मत्सर असू शकतो. परस्पर सलोख्याने काम करण्यास ते तयार नसतात. प्राचीन काळी हैहय क्षत्रिय राजांशी युद्ध करण्याचे ठरवून ब्राह्मणांनी स्वारी केली. त्यांच्याबरोबर वैश्य व शूद्र देखील युद्धाला आले. परंतु कित्येक वर्षे युद्ध होत राहले तरी अल्प संख्याक हैहय वंशीय क्षत्रियांनाच जय मिळत गेला. कारण हैहय वंशियांना एक योग्य नायक मिळाला होता. तीन जातींच्या सैन्यांचे नायक व सेनापती अनेक होते. ही गोष्ट ब्राह्मणांनी ओळखली आणि आपल्यापैकी एकाला सरसेनापती नेमून हैहय राजांवर स्वारी केली तेव्हां ते विजयी झाले. आपणांला नीतिधर्म शुक्रासारखा

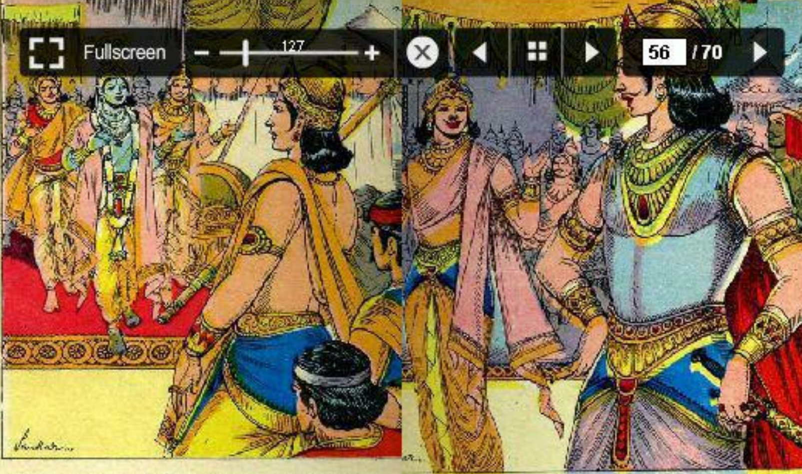
कळतो. आपण आमचे हितैषी. आपण कधीं धर्माचे उल्लंघन केलेले नाही. म्हणून आपण माझ्या या असंख्य सैन्याचे सरसेनापती होऊन या युद्धांत आम्हांला विजयी करावे, ही विनंती मी आपणांजवळ करीत आहे."

भीष्माचार्यांनी दुर्योधनाच्या सैन्याचे सरसेनापतीत्व दोन अटींवर कबूल केले. एक अट ही की ते पंचपांडवांपैकी कोणाचा वध करणार नांहीत. दुसरी अट अशी होती की ते सरसेनापती असेपर्यंत कर्णाने युद्धभूमीवर पाऊल ठेवू नये. कारण कर्णाच्या मनात भीष्माचार्यांविषयी द्वेषबुद्धी आहे. म्हणून प्रथम कर्णाने तरी युद्धभूमीवर जावे किंवा त्यांना एकट्याने जाऊ द्यावे.

भीष्माचार्यांनी ती अट घातल्यावर कर्ण दुर्योधनाला म्हणाला–"भीष्माचार्य जिवंत असेपर्यंत मी युद्धभूमीवर पाऊल ठेवणार नाही. मी ही प्रतिज्ञा करतो."

त्यानंतर दुर्योधनाने शास्त्रोक्त पद्धतीने भीष्माचार्यांना सेनापती म्हणून नेमले. त्यानंतर तो स्वत: त्याचे बंधू व सैन्य कुरुक्षेत्राच्या दिशेने कूच करीत निघाले.

आता युद्ध निश्चितच होणार हे कळल्यावर बलराम काही यादव वीरांना बरोबर घेऊन पांडवांच्या शिबिरात आला. सर्व पांडवांनी, राजांनी आणि कृष्णाने उठून

त्याचे स्वागत केले. बलराम वडीलधाऱ्या विराट, द्रुपदादिकांस प्रणाम करून व सर्वांना उद्देश्यून म्हणाला–

"महा भयंकर अशा युद्धाला सुरवात होते आहे. यात लक्षावधी निरपराध लोकांची प्राणहानी होणार. ती चुकेलसे दिसत नाही. तुम्ही सर्व या युद्धातून सुखरूप विकलांग न होतां परताल अशी आशा करतो. आपल्याला पांडव काय किंवा कौरव काय सारखेच हे मी कृष्णाला पूर्वी कितीदां सांगितले होते. पण त्याला अर्जुन हा प्राणाहून प्रिय सखा वाटतो! पांडवांचा त्याला अभिमान. माझे म्हणणे त्याने कधी ऐकलेच नाही. भीम व दुर्योधन हे दोघे माझे पट्टशिष्य. दोघे माझ्याजवळ गदायुद्ध शिकून एकाहून एक गदाधारी वीर झाले. या युद्धांत कृष्णाच्या मदतीने पांडवांनाच जय मिळणार हे निश्चित आहे. परंतु मी कौरवांचा नाश पाहूं शकणार नाही. म्हणून सरस्वती नदीच्या तीरावर पुण्यक्षेत्री जाऊन निवास करण्याचे मी ठरविले आहे." असे सांगून बलराम निघून गेला.

त्यानंतर थोड्या वेळाने रुक्मिणीचा मोठा भाऊ रुक्मी एक अक्षौहिणी सैन्यानिशी येऊन पांडवांकडून अतिथिसत्कार वगैरे करवून घेऊन सभेत सर्वांसमक्ष अर्जुनाला म्हणाला–"अर्जुना! या युद्धात तुला मदतीची गरज असेल तर मी तुला सांगतो, मी एकट्याने त्या सर्वांचा पराभव करून त्यांच्या मुसक्या बांधून तुझ्यासमोर हजर करतो. माझी बरोबरी करू शकणारा या जगतात कोण आहे? त्या कृपाचार्याला आणि द्रोणाचार्याला ठार करून मी तुला तुझे राज्य आणून देतो."

अर्जुन सर्वांच्या तोंडावर रुक्मीच्या वल्गनांची प्रतिक्रिया कशी झाली हे पहात हंसत म्हणाला–"हे वीरवर्य! मी भिण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. कोणाच्या मदतीशिवाय मी गंधर्वांच्या हातून दुर्योधनाला सोडविले होते; खांडव वन दहन करविले; विराटाच्या गायी सोडविल्या त्या कौरवसैन्याच्या हातातूनच नव्हे का? तुम्हांला मदत करावयाचीच असेल तर आणखी कोणाला गरज आहे का विचारून पहा. तसे वाटत नसेल तर माझ्या बरोबर येऊन मी युद्ध कसे करतो ते पहा!"

तेव्हां रुक्मी आपले विशाल सैन्य घेऊन दुर्योधनाकडे गेला आणि आपल्या शौर्याच्या वल्गना करू लागला. परंतु दुर्योधनाने त्याच्या मदतीची गरज नसल्याचे सांगून त्याला निरोप दिला.

एकूण, कुरुक्षेत्रावर झालेल्या युद्धातून बलराम व रुक्मी यांनी अंग काढून घेतले. बाकी लोक कोणत्यातरी बाजूने युद्धाला आलेच.

हिरण्वती नदीच्या काठी पांडवाच्या शिबिरात दुर्योधनाने शकुनीमामांचा मुलगा उलूक याच्या हाती धर्मराज, कृष्ण, भीमार्जुन आणि नकुलसहदेव यांना एक उर्मटपणाचा संदेश पाठविला :–

"धर्मराजा! तू रुद्राक्ष बोका आहेस. तू बोक्यासारखा ध्यानमग्न बसून वेद-शास्त्रांच्या गप्पा सांगून गरीब भावड्या लोकांना फंसवितोस. अजून तरी उघड्या मैदानावर येऊन युद्ध कर. तू पांचच गावे मागितलीस ती बुद्धिपूर्वकच मी नाकारली आणि युद्धाला आह्वान केले.

"कृष्णा! तू आमच्या राज्य सभेत काही तरी जादू टोना करून एक विचित्र रूप दाखविलेस. तेच रूप घेऊन तू रणांगणावर माझ्यासमोर ये. शूरवीरांना असल्या मंत्रातंत्राला पाहून राग येतो, ते घाबरून जात नाहीत. युद्धांत पांडवांना विजयी करून देववितो अशा तू वल्गना केल्या आहेस. त्या तू खऱ्या करून दाखव.

"भीमा! तू आहेस खादाड, तू युद्ध काय करणार? मी आपल्या प्रतापाने तुला विराटाच्या घरचा सैंपाकी केले. तू कौरव बंधूंना ठार करून विजयी होईन अशी प्रतिज्ञा केली होतीस. ती प्रतिज्ञा पुरी करून दाखव!"

याच धर्तीवर दुर्योधनाने अर्जुनाला, नकुल-सहदेवांना आणि धृष्टद्युम्नाला संदेश पाठविले.

उलूकाने ते संदेश पांडवांच्या शिबिरात येऊन वाचून दाखविले. दुर्योधनाच्या कल्पने-प्रमाणे उर्मट भाषेत पाठविलेले ते संदेश ऐकून सर्वांना रागच आला. ते उलूकाला म्हणाले–"दुर्योधनाला सांग, तुझी इच्छा लवकरच पुरी होईल."

उलूक निघून गेल्यावर धर्मराज आणि धृष्टद्युम्नाने आपल्या सैन्याला कूच करण्यास आदेश दिला. धृष्टद्युम्नाने पांडव सैन्यातले वीर आणि कौरव सैन्यातले वीर यांच्या जोड्या अशा तऱ्हेने करून सर्वांना त्यांची [illegible] जोड्या अशा.

कर्णार्जुन, दुर्योधन-भीम, शल्य-धृष्टकेतू, कृपाचार्य-उत्तमौज, अश्वत्थामा-नकुल, कृत-वर्मा-शैब्य, सैंधव जयद्रथ-युयुधान, भीष्म-शिखंडी, शकुनी-सहदेव, त्रिगर्त-उपपांडव आणि द्रोणाचार्यांबरोबर तो स्वतः म्हणजे धृष्टद्युम्न.

अशा तऱ्हेने कौरव सैन्यातील योद्ध्यां-च्या जोडीला पांडव सैन्यातील योद्ध्यांचा निर्णय सांगून त्याने पांडव सैन्याचा एक व्यूह रचला. अभिमन्यु हा बापसे बेटा सवाई आहे असे त्याचे मत होते.

. तिकडे दुर्योधनाच्या विनंतीला मान देऊन भीष्माचार्यांनी सरसेनापतीचे पदग्रहण केल्यावर दोन्ही पक्षांतील वीर पुरुषांचे त्यांच्या शौर्यसाहसाच्या मानाने गट पाडले.

कौरव सैन्यात कृतवर्मा, शल्य, सैंधव, कृपाचार्य, अश्वत्थामा, द्रोणाचार्य, बाह्लिक वगैरेंना अतिरथी वीर असे घोषित केले. अश्वत्थाम्याला स्वतःचा जीव जास्त प्रिय वाटे हा त्याच्यात दोष होता. नाही तर त्याच्या समान शूर कौरव पांडवांच्या दोन्ही सैन्यात इतर कोणीच नव्हता. वृष-सेन आणि अलंबुस राक्षस हे दोघे महारथी होते. सुदक्षण, नील, शकुनी, विंदानुविंद वगैरे एकरथी होते. कर्ण कवचकुंडले घालवून बसल्यामुळे आणि शाप असल्यामुळे रथी गटात सामील होण्यालायक ही राहिला नव्हता. तो अर्धरथीच राहला.

पांडव सैन्यात पांच ही पांडव अतिरथी झाले. त्यांच्यापैकी अर्जुन दोन्ही सैन्यात अजिंक्य वीर ठरला. त्याच्याशी बरोबरी करू शकणार भीष्माचार्य व द्रोणाचार्य वयोवृद्ध होते. अभिमन्यु, सात्यकी, उत्तमौज, युधामन्यु, शिखंडी, धृष्टद्युम्न आणि त्याचा धाकटा भाऊ सत्यजीत आणि घटोत्कच अतिरथींहून थोडे कमी दर्जाचेच होते. पांच उपपांडवांना महारथी म्हणतां येईल. तसेच विराट द्रुपद आणि शिशुपालाचा मुलगा धृष्टकेतू वगैरेदेखील महारथीच होते.

शिव लीला

[६]

वीरसंगमय्या नावाचा एक रूपवान तरुण युवक एक शिवभक्त होता. तो शरभरूप शंकराची आराधना करीत असे.

तो वयात आल्यावर त्याचे काका त्याच्या योग्य मुलगी पाहण्यासाठी ओंकारपुरला गेले. तेथे त्यांचा मेहुणा, म्हणजे बायकोचा भाऊ रहात असे. तो फार श्रीमंत होता आणि शिवभक्त देखील होता. दोघे मेहुणे परस्परांना प्रेमाने भेटले. जेवल्यावर मेहुण्याने विचारले–"आज अचानक कसं काय येणे झाले?"

"एका शुभकार्यासाठी आलो आहे. आपला वीरसंगमय्या आहे ना त्याचे लग्न करायचे आहे, म्हणून आलो आहे ओंकारपूरला. तुमची मुलगी चंद्रिणी वीरसंगमय्याला योग्य वधू होऊं शकेल असे मला वाटते आहे. तुम्हांला हरकत नसेल तर दोघांच्या लग्नाचा मुहूर्त ठरवून टाकू या." वीरसंगमय्याचे काका म्हणाले.

त्यांच्या मेहुण्याला परमानंद झाला. ते म्हणाले–"अहो हे विचारण्याची गरजच काय? तुम्ही आमच्या मुलीला वीरसंगमय्याच्या वतीने मागणी घालणार आणि आम्ही नाही म्हणणार, हे शक्य तरी आहे का? वीरसंगमय्याहून जास्त योग्य वर आमच्या मुलीला कोठून मिळणार? तुम्हीच मुहूर्त ठरवून दोन्ही बाजूंची जबाबदारी घ्या आणि हौशीने लग्न उरकून टाका."

लग्नाचा मुहूर्त ठरला.

ओंकारपूरचा राजा भास्कर एकदां शिकारीहून परत येत होता तेव्हां त्याची

नजर चंद्रिणीवर पडली. त्याने तिच्याशीच लग्न करून तिला आपली पट्टराणी करण्याचे ठरविले. तो तिच्याकडे एक टक पहात उभा राहला. ती गोष्ट चंद्रिणीच्या लक्षात येताच ती घरात निघून गेली.

राजा तिच्याविषयी विचार करीत राजवाडयात गेला. प्रधानाला बोलावून राजा म्हणाला–"चंद्रिणी नांवाच्या मुलीशी कोणत्याही प्रकारे माझा विवाह झाला पाहिजे." भास्करचा प्रधान चंद्रिणीच्या वडिलांना भेटून म्हणाला–"अरे, तुझे आणि तुझ्या मुलीचे केवढे मोठे भाग्य आहे पहा! स्वतः महाराजांनी तुझ्या मुलीला मागणी घातली आहे."

चंद्रिणीचा बाप म्हणाला–"माझ्या मुलगी महाराणी होऊ शकेल याहून मोठे भाग्य काय असू शकेल? परंतु मुलीचे लग्न ठरले आहे आणि मुहूर्त पण ठरला आहे."

प्रधानाने राजाला ती गोष्ट कळविली. राजाने आपल्या आप्तमित्रमंडळींना बोलावून चंद्रिणीच्या बापाला समजावून सांगण्याची जबाबदारी यांच्यावर टाकली.

आप्तमित्रमंडळी चंद्रिणीच्या वडिलांना भेटून म्हणाली–"तू वेडाच दिसतोस की रे! तुझे नशीब तुझ्या घरी चालून आले आहे आणि तू त्याला पायाने दूर लोटतो आहेस. मुलीचे लग्न करून देऊन महाराजांचा सासरा म्हणून सुखाने पुढील आयुष्य काढ."

"महाराजांसारखा जांवई, याहून मोठे भाग्य ते काय असेल? परंतु माणसाने एकदां शब्द दिल्यावर तो राखला पाहिजे!" चंद्रिणीचा बाप म्हणाला.

ते लोक परत गेले आणि म्हणाले–"तुम्ही या मुलीचा नाद सोडा. हिच्याहून सुंदर मुली उड्या मारतील."

त्या सर्वांना निरोप देऊन राजा स्वतः एकटा चंद्रिणीच्या घरी गेला.

राजाला येत असलेला पाहून चंद्रिणीचे आईवडील घाबरून गेले. चंद्रमणीने त्यांना भिण्याचे काही एक कारण नाही, असे

व चंद्रिणीला वांचविणे अशक्य आहे. म्हणून तो शरभशंकराचे स्मरण करून ध्यान मग्न झाला. तेव्हां शरभशंकर एक भयंकर रूप घेऊन प्रगट झाला आणि आग्नेयास्त्रासारखे एक अस्त्र वीरसंगमय्याला देऊन म्हणाला– "तू या अस्त्राच्या साहाय्याने शत्रूशी युद्ध कर." आपल्या हातात एक तलवार पाहून वीर संगमय्याला परमानंद झाला. त्याने शत्रूवर हल्ला केला आणि शत्रूची कत्तल सुरू केली. एका टेकडीवर उभा राहून राजा ते दृश्य पहात होता. त्याचा स्वत:च्या डोळ्यावर विश्वासच होईना.

त्याच वेळी सैन्यातला एक शिवभक्त पुढे आलेला पाहून वीरसंगमय्याने हातातली तलवार दूर फेंकून दिली आणि त्या शिवभक्ताला नमस्कार केला. ते पाहून राजाने विचार केला की शिवभक्ताचे रूप घेऊन वीरसंगमय्या समोर गेलो तर वीरसंगमय्या आपणांला मारणार नाही. तसा वेष करून तो टेकडीवरून खाली उतरला. त्याला पाहून वीरसंगमय्याने नम्रपणे वांकून त्याला नमस्कार केला. त्याबरोबर राजाने आपली तलवार वीरसंगमय्याच्या मानवर फेकली. परंतु चमत्कार असा की त्या तलवारीचा एक पुष्पहार होऊन तो वीरसंगमय्याच्या गळ्यात पडला.

त्याच क्षणाला महादेव आपल्या नंदीवर प्रगट झाला आणि वीरसंगमय्याला म्हणाला–"तुला पाहिजे तो वर मागून घे." वीरसंगमय्याने स्वत:ला, बायकोला, राजाला आणि वऱ्हाडाला आलेल्या सर्वांना सायुज्य मुक्ति द्यावी असा वर मागितला.

"तुला अपकार करणाऱ्या आपल्या शत्रूला सुद्धा तू सायुज्य मुक्ति कां मागतो आहेस?" महादेवाने वीरसंगमय्याला विचारले.

"महादेवा! या राजाने शिवचिन्हे धारण करून तुझे दर्शन घेतले आणि म्हणून तो पापमुक्त झाला नाही का?" वीर संगमय्या म्हणाला.

ते ऐकून शंकर प्रसन्न होऊन इच्छिल्याप्रमाणे सर्वांना कैलास लोकी घेऊन गेला.

१३६. ऑस्ट्रेलियातले आदिवासी

जगात पाषाण युगातले जीवन घालवणारे अनेक लोक अद्याप निरनिराळ्या जागी आढळतात. ऑस्ट्रेलियात असे लोक आजही आहेत. गोरे लोक जात नाहीत किंवा जाऊ शकत नाहीत अशा रानांत व डोंगराळ प्रदेशात पाषाण युगातील सुमारे तीनशे लोकांची वस्ती आहे. त्यांचे जीवन वीस हजार वर्षांपूर्वीच्या मानवाचे आहे. चित्रात एक आदिवासी गुहेत चित्रे काढीत असतांना दिसत आहे.

Vapa